

Yod

Revue des études hébraïques et juives

22 | 2019**Medieval and Early Modern Translations of
Maimonides' *Guide of the Perplexed***

Citations et traductions du *Guide des égarés* dans le *Pugio fidei* de Ramon Martí (Barcelone, XIIIe siècle)

*Quotations and Translations from the Guide of the Perplexed in Ramon Martí's
(Barcelona, 13th cent.) Pugio fidei*

מובאות ותרגומים ממורה נבוכים בפגיון האמונה של רמון מרטי

Philippe Bobichon**Édition électronique**URL : <http://journals.openedition.org/yod/3912>

DOI : 10.4000/yod.3912

ISBN : 978-2-85831-316-7

ISSN : 2261-0200

Éditeur

INALCO

Édition imprimée

Date de publication : 25 septembre 2019

Pagination : 183-242

ISBN : 978-2-85831-317-4

ISSN : 0338-9316

Référence électronique

Philippe Bobichon, « Citations et traductions du *Guide des égarés* dans le *Pugio fidei* de Ramon Martí (Barcelone, XIIIe siècle) », *Yod* [En ligne], 22 | 2019, mis en ligne le 20 septembre 2019, consulté le 22 septembre 2019. URL : <http://journals.openedition.org/yod/3912> ; DOI : 10.4000/yod.3912

Yod – Revue des études hébraïques et juives est mis à disposition selon les termes de la licence Creative Commons Attribution - Pas d'Utilisation Commerciale - Partage dans les Mêmes Conditions 4.0 International.

**Citations et traductions du *Guide
des égarés* dans le *Pugio fidei* de
Ramon Martí (Barcelone, XIIIe siècle)**

*Quotations and Translations from the
Guide of the Perplexed in Ramon Martí's
(Barcelona, 13th cent.) Pugio fidei*

מובאות ותרגומים ממורה נבוכים בפגיון האמונה של רמון מרטי

Philippe BOBICHON

IRHT

Introduction

Dans le cadre d'une réflexion collective sur les traductions médiévales et prémodernes du *Guide des égarés*, les citations-traductions de cet ouvrage apparaissant au sein du *Pugio fidei* (Catalogne, fin du XIIIe siècle) sont une source d'information d'autant plus importante que la documentation est, par ailleurs, pour la même période, plus pauvre ou plus insaisissable¹.

La matière est abondante et parfois complexe. Les résultats de son examen ne sauraient donc être présentés ici que de manière très synthétique. C'est l'objet de

1. Cf. HASSELHOFF, 2001 ; 2002 ; 2004.

la première partie de cette contribution dont le détail a délibérément été réparti, pour la commodité de sa consultation, en différents appendices².

Cette analyse s'inscrit dans un ensemble de travaux personnels sur les citations classiques, chrétiennes et juives du *Pugio fidei* et sur le principal témoin manuscrit de ce texte³. Elle peut également être consultée à la lumière des travaux de Ryan W. Szpiech sur les sources arabes et néotestamentaires du même texte⁴ et d'Ann Giletti sur ses références philosophiques et théologiques⁵. L'ensemble de ces publications accompagne et nourrit une entreprise d'édition du *Pugio fidei* dont le premier volume est récemment paru⁶.

Ramon Martí, vie et œuvre

Les données biographiques dont nous disposons pour l'auteur du *Pugio fidei* se réduisent à quelques indications invariablement répétées dans la littérature secondaire qu'il suffira ici de rappeler brièvement⁷ : Ramon Martí, à qui cet ouvrage est traditionnellement attribué, est né près de Barcelone, vers 1220. Il est sans doute entré au couvent dominicain de Barcelone avant d'être envoyé à Paris pour y suivre l'enseignement d'Albert le Grand (entre 1245 et 1248, en même temps que Thomas d'Aquin). Engagé dans la mission des Mendians auprès des musulmans et des juifs, il fut choisi, parmi d'autres, pour entreprendre à Murcie l'étude de l'arabe (chapitre provincial de Tolède : 1250). Dans le cadre de son activité missionnaire, il fit au moins deux séjours prolongés à Tunis et contribua vraisemblablement à la fondation du *Studium linguarum* établi, dans cette cité, sous l'impulsion de Raymond de Peñafort. A l'issue de la Dispute de Barcelone

2. Voir ci-dessous appendice 1 : « Synopsis des chapitres et de leurs subdivisions dans le manuscrit de la Bibliothèque Sainte-Geneviève (Latin 1405) et dans l'édition de 1687 » ; appendice 2 : « Mentions/citations du *Guide* classées selon l'ordre de leur apparition dans le *Pugio fidei* » ; appendice 3 : « Mentions/citations du *Guide* dans le *Pugio fidei*, classées selon l'ordre des chapitres du *Guide* » ; appendice 4 : « *Guide* I, 61 dans le *Pugio fidei* et dans la tradition manuscrite latine » ; appendice 5 : « Détail des mentions et citations ».

3. BOBICHON, 2014 ; 2015 ; 2017.

4. SZPIECH, 2011 ; 2014 ; 2017.

5. GILETTI, 2011 ; 2017.

6. RAIMUNDUS MARTINI, 2014.

7. On trouvera des informations plus précises, et parfois renouvelées, sur Ramon Martí, dans la plupart des articles ici mentionnés. Une biographie de l'auteur du *Pugio fidei* tenant compte de l'ensemble de ces apports – et en particulier de ceux qui résultent de l'étude du manuscrit autographe (voir ci-dessus, note 3) – est plus que jamais nécessaire.

qui mit en présence le converti Pablo Christiani et Nahmanide (1263), il participa à la commission chargée, par le roi Jacques Ier d'Aragon, d'examiner les livres juifs pour en expurger les passages antichrétiens. De retour au couvent Sainte-Catherine de Barcelone en 1269, il semble y être demeuré jusqu'à sa mort, survenue après le 1er juillet 1284. Ces quinze à vingt années furent consacrées à l'enseignement de l'hébreu, à la rédaction du *Capistrum Judaeorum* et à celle du *Pugio fidei*.

Plusieurs écrits sont (ou ont été) attribués à Ramon Martí, qui portent, pour l'essentiel, sur les cultures arabe et juive et sur leur rapport avec le christianisme. Tous ne sont pas datés, mais leur composition correspond sans doute aux différentes étapes de l'activité missionnaire de leur auteur :

- . [*Vocabulista in Arabico*]
- . [*Fragmentum disputationis de Alcorani eloquentia inter Muslimum et Christianum*]
- . *Explanatio symboli apostolorum ad institutionem fidelium* (1257)
- . *Capistrum Judaeorum* (1267)
- . *De Secta Mahometi sive de origine, progressu et fine Machumeti et de quadruplici reprobatione prophetiae eius* (1257 ?)
- . *Pugio fidei* (achevé bien après 1278⁸)
- . Somme (contre le Coran), perdue.

8. Pour les références complètes des éditions, voir ci-dessous, note 10. La date généralement retenue pour l'achèvement de cet ouvrage (1278) ne peut être qu'inexacte, puisqu'elle repose sur une indication qui figure, dans le texte, au milieu du livre (chap. II, 10 : éd. Leipzig, 1687, p. 395 ; Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, Latin 1405 [dorénavant BSG 1405], f. 79r, l. 1-2 [sur un total de 428 feuillets]). Il est bien plus vraisemblable que l'élaboration de cet ouvrage se soit poursuivie jusqu'à la mort de son auteur (après le 1er juillet 1284) et que le manuscrit autographe en porte doublement la trace : 1) à travers les feuillets de la troisième partie copiés dans une écriture identique, mais bien plus hésitante que précédemment (fatigue ? maladie ?) ; 2) dans le fait que la copie s'interrompt en milieu de développement dans ce qui ne peut manifestement pas être une conclusion (f. 428r). Sur ces deux observations, voir BOBICHON, 2017, en part. p. 41, 73 et 98.

Les auteurs anciens qui mentionnent Ramon Martí soulignent tous l'étendue exceptionnelle de ses connaissances⁹. Quelle que soit la validité de jugements formulés avec plus ou moins d'emphase, les écrits dont l'attribution n'est pas – ou ne semble pas – douteuse suffisent à prouver que celui qui en est l'auteur avait une bonne maîtrise du latin et, par ailleurs, un accès direct à des sources rédigées en diverses langues.

Cet éclectisme – qui s'inscrit pleinement dans la stratégie des Mendians – est particulièrement sensible dans le *Pugio fidei* qui comporte de très nombreuses citations en hébreu, en araméen, et même en arabe.

Le *Pugio fidei* [Poignard de la foi]

Le *Pugio fidei* est une véritable somme (analogue, *mutatis mutandis*, à celle de Thomas d'Aquin) destinée à la prédication et à la controverse. L'ouvrage est volumineux : il occupe 641 pages dans l'édition de Leipzig (1687) et, sur 428 feuillets, 851 pages dans le manuscrit de la Bibliothèque Sainte-Geneviève (BSG 1405) (non pris en compte dans l'édition)¹⁰. L'analyse du manuscrit que nous avons récemment publiée¹¹ montre :

- . que l'ensemble est autographe¹² ;
- . que le scribe-auteur était un converti, ce qui semble avoir été très vite oublié ou occulté dans la tradition relative au *Pugio fidei* et à son auteur.

9. Cf. BOBICHON, 2012, en part. p. 410-412.

10. Éditions : RAYMUNDUS MARTINUS 1651 ; RAYMUNDUS MARTINUS, 1687. L'édition de Joseph De Voisin a été établie à partir de plusieurs manuscrits qui sont perdus ou non identifiés. Elle ne prend pas en compte BSG 1405, qui est à la fois le plus ancien et le plus complet parmi ceux qui sont répertoriés à ce jour.

11. BOBICHON, 2017.

12. Cette hypothèse fut formulée pour la première fois – avec une prudence affichée – par Pier Francesco Fumagalli, sur la base d'observations relatives aux encres et à l'écriture, cf. FUMAGALLI, 1986, (cf. BOBICHON, 2017). Elle ne portait alors que sur le latin – puisque Fumagalli considérait comme distincts l'un de l'autre le scribe du latin et celui de l'hébreu – et plus précisément sur une partie du latin, puisque seule la possibilité de trois écritures latines différentes (sans précision sur leur répartition) était alors envisagée.

Le livre est composé de trois parties de longueurs inégales, la dernière étant subdivisée en trois *distinctiones* et, semble-t-il, moins bien structurée que les précédentes :

<i>Prooemium</i>
<i>Prima pars</i> (26 chapitres) : examen et réfutation des opinions des philosophes (et de certains hérétiques chrétiens) sur les questions suivantes : existence de Dieu, souverain bien, immortalité de l'âme, éternité du monde, providence divine et connaissance des particuliers, résurrection des morts.
<i>Secunda pars</i> (15 chapitres) : sur les tribus d'Israël, la division des juifs au temps de Jésus (chap. 1 et 2) puis questions relatives à la venue du Messie (chap. 3 à 15).
<p><i>Tertia pars</i> (43 chapitres) :</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>Distinctio I</i> (11 chapitres) : unité divine et Trinité. – <i>Distinctio II</i> (9 chapitres) : homme fait à l'image de Dieu, péché originel et théologie de la Rédemption. – <i>Distinctio III</i> (23 chapitres) : double nature (divine et humaine) du Messie ; différentes étapes de sa mission (selon l'ordre du Symbole) ; portée universelle de cette mission ; statut des juifs et des prescriptions de la loi depuis la Passion, la Résurrection et l'Ascension.
Pas de conclusion (texte interrompu à la fin de la copie)

Les *grandes questions* (Messie, Unité divine et Trinité, statut d'Israël) abordées dans cet ouvrage sont celles qui structurent – dans un ordre variable et avec diverses adaptations, selon les époques et les circonstances – la plupart des ouvrages (chrétiens et juifs) de controverse entre christianisme et judaïsme¹³.

Dans sa stratégie argumentative, l'auteur utilise, en les mêlant constamment, sans classement ni aucune forme de hiérarchisation, des citations – souvent très longues – empruntées à des sources très diverses : Bible hébraïque, Targum, Nouveau Testament, commentateurs bibliques juifs et chrétiens, Talmud et Midrash, historiographie juive et chrétienne, Pères de l'Église, Coran et philosophie arabe¹⁴. Les citations hébraïques et arabes sont presque toujours

13. Cf. BOBICHON, 2012, p. 7.

14. Voir BOBICHON, 2014 ; 2015.

données dans la langue originale avant d'être traduites. Celles qui sont tirées de la littérature arabe sont données en latin, précédées ou non d'une version arabe moins systématiquement présente que pour la littérature hébraïque. L'arabe est toujours cité en caractères hébreux, y compris pour le Coran.

C'est dans cet ensemble que s'inscrivent les citations du *Guide des égarés*.

Les citations du *Guide* : place, teneur, fonction

Dans le *Pugio fidei*, les références au *Guide des égarés* sont constituées de 10 mentions ou rappels et de 9 citations (App. 2 et 3, col. 3). À une exception près¹⁵, les simples mentions renvoient aux mêmes thèmes et aux mêmes passages que les citations.

- . Les citations proprement dites sont de longueurs très variables : de 2 à 67 lignes dans l'édition (où le texte hébreu et la traduction latine sont toujours imprimés à longues-lignes, et non sur deux colonnes en regard, comme dans certains manuscrits).
- . Bien que parfois proches les unes des autres dans le *Guide*, elles y sont, par ailleurs, très largement disséminées en étant empruntées aux trois parties de cet ouvrage et, au sein de cet ensemble, à quatorze chapitres différents. (App. 3, col. 1)
- . Elles sont réparties sur l'ensemble du *Pugio fidei* : du livre I (de teneur philosophique) aux livres II et III (App. 2, col. 1), en y étant constamment mêlées à d'autres citations de diverses origines.
- . Elles illustrent plusieurs thèmes : éternité du monde, prescriptions de la Loi, noms divins, prophétie, corporéité divine, péché originel (App. 2 et 3, col. 4). Comme l'a montré Diana Di Segni dans une récente publication¹⁶, elles sont utilisées comme preuves, parmi d'autres « autorités » juives, de vérités chrétiennes (Trinité, divinité de Jésus, non-éternité de la loi mosaïque, nécessité d'une interprétation allégorique et spirituelle des Écritures, etc.). Les deux références à l'éternité du monde apparaissent

15. *Pugio fidei*, III, *Dist.* I, 7, 11 : Spécificité de la prophétie accordée à Moïse (*Guide*, II, 35).

16. DI SEGNI, 2015.

dans le premier livre du *Pugio fidei*, de teneur plus philosophique que le reste de l'ouvrage.

- . Lorsqu'un même sujet est abordé en plus d'un endroit (sacrifices de la loi, la prophétie et les noms divins), la perspective change et les citations ne sont pas les mêmes. Aussi les développements relatifs à un même sujet ne sont-ils pas nécessairement regroupés (App. 2, col. 4).
- . Dans tous les cas, la sélection et la délimitation des passages cités (avec des coupes internes, parfois) sont toujours parfaitement adaptées à leur place et à leur fonction au sein de l'argumentation.

L'ensemble de ces observations vaut pour les citations du *Guide* comme pour toutes celles, grecques (en traduction latine), latines, arabes (en caractères hébreux), hébraïques ou araméennes (en caractères hébreux) qui entrent dans la composition du *Pugio fidei*. Dans presque tous les cas (les sources latines sont parfois de seconde main), ces caractéristiques communes montrent que les sources invoquées – et en particulier les sources juives – ont été consultées directement, et à maintes reprises, parfois dans plusieurs manuscrits, pendant l'élaboration de l'ouvrage. Il n'est pas totalement exclu que l'auteur du *Pugio fidei* ait parfois fait appel à des collaborateurs pour la *copie* de certains passages – bien que rien n'impose une telle conclusion –, mais l'analyse paléographique, codicologique et textuelle prouve sans ambages et de manière parfaitement convergente que, contrairement à ce qu'on a parfois avancé – sans véritables preuves –, le travail de sélection¹⁷, de délimitation, de présentation, de traduction et de commentaire des citations a bien été effectué par une même personne maîtrisant à la fois l'architecture du texte, son détail et l'ensemble des références qui y sont invoquées. C'est parce qu'il connaissait les textes-source et disposait, pour leur utilisation, de la documentation nécessaire, que l'auteur du *Pugio fidei* a pu procéder personnellement, sur une très longue période, à cette sélection raisonnée. Dans le cas particulier du *Guide des égarés*, cette conclusion est confortée par l'utilisation, elle aussi, à l'évidence, très personnelle (voir ci-dessous), de différentes versions.

17. Hypothèse confortée par le fait que les passages proches de ceux qui sont explicitement cités sont parfois résumés.

Versions utilisées

Parmi les citations du *Guide* assez étendues pour être identifiables, les deux premières, relativement proches l'une de l'autre dans le texte-source¹⁸, mais très éloignées dans le texte-cible¹⁹, correspondent à la traduction d'Ibn Tibbon²⁰; les trois dernières, plus rapprochées dans le texte-source²¹ comme dans le texte-cible²² correspondent à celle d'Al-Harizi (App. 3, col. 5); entre les deux figure une unique citation de l'arabe en caractères hébreux assez éloignée de la plupart des autres dans le texte-source²³ et, à l'exception d'une seule, dans le texte-cible²⁴. Il semble donc que l'auteur du *Pugio fidei* ait utilisé *successivement* ces trois versions, mais on observe que deux d'entre elles (Ibn Tibbon et la version arabe), qui renvoient à des passages très distincts du *Guide*²⁵, sont assez proches l'une de l'autre, au début du livre III²⁶.

Les emprunts correspondant à la version d'Ibn Tibbon renvoient respectivement à l'Introduction du *Guide* et au tout début de I (chap. 1); ceux qui correspondent à la version d'Al-Harizi renvoient plutôt à la dernière partie de I (chap. 60-63) et au milieu de III (chap. 31-32 et 45-46); l'unique citation arabe renvoie au milieu de II (chap. 30). Rien n'interdit donc de penser que l'auteur du *Pugio fidei* ait eu à sa disposition (au moins) un manuscrit complet de chacune des trois versions. En

18. *Guide*, Introduction et I, 1.

19. BSG 1405, ff. 94v-95r et 161r-v.

20. Dans les deux cas, seul le texte de la traduction latine est copié, pour la citation du *Guide* proprement dite, dans BSG 1405 (l'hébreu n'étant donné que pour les citations bibliques, dans le premier cas), alors que l'hébreu est également donné pour les deux citations – sans doute à partir de certains des manuscrits utilisés – dans l'édition. Mais pour les deux citations du manuscrit, comme pour celles de l'édition, il s'agit bien toujours de la version d'Ibn Tibbon (texte hébreu et/ou traduction), nettement distincte de celle d'Al-Harizi.

21. *Guide*, III, 31; III, 32 et III, 45-46.

22. BSG 1405, ff. 323v, l. 6-22; 323v, l. 22 à 327r, l. 26; 327v, l. 27 à 328r, l. 5.

23. *Guide*, II, 30.

24. Elle apparaît au f. 165r, la plus proche se trouvant au f. 161r. Les deux citations renvoient à des passages très différents du *Guide* (II, 30 et I, 1).

25. I, 1 et II, 30.

26. Respectivement aux ff. 161r-v et 165r.

dépit de sa subdivision en trois parties, le *Guide* paraît bien avoir été considéré dès l'origine, dans la tradition manuscrite, comme un tout indivisible²⁷.

L'unique citation empruntée à la version arabe est donnée en caractères hébreux, conformément à la pratique juive médiévale, pour l'écriture de l'arabe²⁸. Cette particularité vaut aussi pour l'ensemble des citations arabes présentes dans le *Pugio fidei*²⁹. Elle nous éclaire à la fois sur les sources manuscrites arabes du *Pugio fidei* et sur l'aptitude de son auteur à les consulter, les sélectionner et les reproduire personnellement sous leur forme originale.

Comme toutes les citations hébraïques, araméennes ou arabes en caractère hébreux du *Pugio fidei*, celles du *Guide* sont vocalisées (dans le manuscrit BSG 1405, mais pas dans l'édition), alors qu'elles ne l'étaient (presque) certainement pas dans la source³⁰. Cette particularité s'adresse manifestement aux destinataires chrétiens de l'ouvrage moins familiers que son auteur de la langue hébraïque. L'analyse de détail, dans le manuscrit BSG 1405, prouve sans réserve qu'elle ne peut être attribuée, elle aussi, qu'à l'auteur-copiste du *Pugio fidei*.

Dans ce manuscrit autographe comme dans l'édition (utilisant plusieurs autres manuscrits, mais pas celui-ci), les citations d'Ibn Tibbon et d'Al-Ḥarizi présentent d'assez nombreuses variantes avec les éditions utilisées comme référence (Paris, Bibliothèque Nationale de France, Hébr. 682 pour Al-Ḥarizi³¹). Comme le montre l'apparat critique de ces différents passages³², il s'agit toujours de variantes de détail pouvant être imputées aux aléas de la tradition manuscrite, ou de commentaires insérés dans le texte des citations par l'auteur du *Pugio fidei*. Aucun passage du *Guide* n'est cité plus d'une fois dans le *Pugio fidei*, mais lorsque c'est le cas pour un autre texte hébreu ou araméen, le détail de la citation varie toujours, lui aussi, et parfois de manière sensible, en fonction du contexte. Ces citations ne sont jamais la copie servile d'un modèle unique.

27. La plus ancienne copie conservée du texte judéo-arabe a été effectuée au Yémen en 1380.

28. Les fragments autographes du *Guide* sont eux-mêmes en arabe en caractères hébreux. À leur sujet, voir en dernier lieu SIRAT & DI DONATO (dir.), 2011.

29. Voir à ce sujet SZPIECH, 2011.

30. Sur cette vocalisation, voir BOBICHON, 2017, p. 87-89.

31. Voir notre description de ce manuscrit dans BOBICHON, 2008, p. 153-160, dorénavant Hébr. 682.

32. Voir ci-dessous le détail des citations (appendice 5).

Les traductions

Comme l'ensemble des citations hébraïques et araméennes (à de très rares exceptions près), celles qui proviennent du *Guide* sont systématiquement accompagnées d'une traduction latine. L'auteur ne dit pas explicitement, ainsi qu'il le précise dans son introduction pour la Bible hébraïque (ce qui vaut évidemment aussi pour les citations bibliques présentes dans les passages cités du *Guide*), qu'il est lui-même l'auteur de ces traductions, mais plusieurs caractéristiques communes à l'ensemble des citations hébraïques et araméennes du *Pugio fidei* le prouvent sans ambiguïté :

- . La version latine correspond toujours exactement, à quelques détails près parfois, à celle qui vient d'être citée en hébreu (Ibn Tibbon ou Al-Ḥarizi) ou en arabe³³ ; les passages abrégés dans la citation le sont aussi dans la traduction.
- . La traduction est précise, et souvent très littérale : on relève de nombreux exemples (au moins 20 dans ce dossier) d'hébraïsmes traduits mot à mot : par exemple שם בן ארבע אותיות = « *nomen filius quatuor litterarum* », ou encore עבודה זרה = « *cultus peregrinus* », mais il arrive aussi qu'elle soit un peu plus large.
- . On observe une certaine tendance (46 occurrences au total) à traduire par une métabole (deux équivalents) un seul terme hébreu : par exemple « *in sanctitate et reverentia* » pour בקדושתו ; « *in aris et templis illis* », pour בהיכלים. Dans la plupart des cas, il s'agit de véritables redondances, avec parfois un effet d'insistance : par exemple « *pretiosus et bonus* », pour טוב ; « *excellencia et celsitudo* », pour מעלה. Ailleurs, il semble bien que l'auteur s'efforce de cerner au plus près la signification d'un vocable en proposant, pour le rendre en latin, des traductions alternatives : par exemple « *Substantiam, vel Essentiam ejus* », pour עצמו ; « *sententia vel significatio* », pour ענין ; « *substantiae sive radices* », pour העקר.
- . Il n'est pas rare (31 occurrences au total) que soient insérés dans la traduction des explications-commentaires absents de l'original hébreu, par exemple : « *schemhameforasch, id est nomen expositum* » et « *hujusmodi verba quae dicta sunt, scilicet de supradictis nominibus* ». Le phénomène peut parfois être attribué à l'éditeur (ou à ses sources manuscrites), puisqu'on

33. Je remercie le regretté Marc Geoffroy, consulté à ce sujet, pour cette précision.

ne le retrouve pas toujours dans le manuscrit de la Bibliothèque Sainte-Geneviève, mais on le rencontre également dans les traductions que porte ce manuscrit.

- . Il arrive parfois que la traduction latine ne corresponde pas exactement à l'hébreu : par exemple, quelques lignes avant la fin du texte XIb (App. 5), l'expression הכונה הראשונה אינה אלא שחדעו אותו ולא תעבדו זולתו est rendue par « principalis quidem intentio non est nisi ut cognoscatis *me* et colatis nihil praeter *me* » (édition et BSG 1405) ; dans le premier tiers du même passage, le latin a « ut darentur *partes* », alors que l'hébreu qui précède a מתנות ; la leçon מנות est en revanche celle du manuscrit BSG 1405 où le mot est bien traduit par « partes ». Il n'est pas exclu que quelques fautes aient été introduites dans l'édition : on en relève quelques exemples incontestables, par exemple מורא au lieu de מורה dans le texte IX, faute absente du manuscrit BSG 1405³⁴, où aucune faute de ce type n'a pu être relevée à ce jour.

Comme les précédentes, ces observations relatives à la traduction des passages cités sont toutes communes aux citations du *Guide* et à l'ensemble de celles qui renvoient à des sources arabes ou juives.

Conclusions de l'analyse du dossier et perspectives de recherche

L'étude du cas particulier que constituent les citations du *Guide* corrobore l'ensemble des observations relatives aux références invoquées dans l'argumentation du *Pugio fidei*. Il ne fait aucun doute que ces citations du *Guide*, comme toutes les autres, ont été sélectionnées, copiées, traduites, introduites et commentées par l'auteur lui-même et il y a tout lieu de croire que ce dernier disposait, pour cela, de toute la documentation nécessaire à une telle entreprise. Du point de vue de l'économie du texte, les citations du *Guide* ne se distinguent des autres en aucune manière et rien ne permet de penser qu'elles aient eu, dans l'esprit de l'auteur, un statut particulier.

34. La faute est également absente du manuscrit de Paris, Bibliothèque Mazarine, ms 796 (2138) (f. 1003, l. 2), source directe de l'édition de 1651 ; elle apparaît en revanche dans cette première édition (dernière ligne de la p. 513). C'est donc bien le premier éditeur qui l'a introduite.

Le fait que la version d'Al-Ḥarizi soit utilisée plus fréquemment que celle d'Ibn Tibbon, atteste la diffusion et l'autorité persistante de cette version (au moins pour les chrétiens et dans la péninsule ibérique), à la fin du XIIIe siècle.

Une question subsiste, essentielle pour la problématique de notre colloque : alors qu'une version latine complète (?) du *Guide* (selon Al-Ḥarizi), circulait, semble-t-il, dès le milieu du XIIIe siècle (et en particulier chez les Dominicains), pourquoi l'auteur du *Pugio fidei* a-t-il jugé bon de traduire lui-même, à partir de trois versions différentes, ses propres citations ? Il n'y était contraint, en l'occurrence, ni pour des raisons argumentatives, comme pour les citations bibliques (la traduction de Jérôme n'étant pas reconnue par les juifs³⁵), ni par l'absence d'une version latine, comme pour la plupart des références à la tradition rabbinique. Si l'on admet, par ailleurs, que l'auteur du *Pugio fidei* ne disposait d'aucune version latine du *Guide*, était-il conscient du fait que les deux versions hébraïques n'avaient pas/plus tout à fait la même autorité – sinon le même statut –, chez les juifs et chez les chrétiens, à la fin du XIIIe siècle ?

Dans une étude qui reste la référence sur la circulation du *Guide* latin³⁶, Gorge Hasselhoff rappelle que parmi les treize manuscrits connus du *Guide* latin, deux renvoient au XIIIe siècle à Paris, et aucun à la péninsule ibérique³⁷. Il envisage alors trois explications pour ce phénomène :

- . Il n'y avait alors, en Espagne, aucun exemplaire du *Guide* latin ;
- . Quelques exemplaires s'y trouvaient, qui n'ont pas été conservés ;
- . Il en subsiste toujours, qui n'ont pas encore été catalogués.

Faute de découverte récente en ce domaine, il semble que plusieurs pistes puissent être explorées pour tenter d'éclaircir – sinon de résoudre – ces questions :

- . Une comparaison des titres latins utilisés, pour le *Guide*, par l'auteur du *Pugio fidei* et d'autres auteurs chrétiens.

35. Il le précise dans son introduction.

36. Cf. HASSELHOFF, 2004, p. 266.

37. RUBIO, 2006, p. 272, qui a découvert dans le catalogue des manuscrits ayant appartenu à Don Sancho d'Aragon la mention d'une copie de la traduction latine du *Guide*.

- . Une comparaison systématique des citations du *Guide* chez Albert le Grand, Thomas d'Aquin³⁸ (abondamment cité dans le *Pugio fidei*³⁹) et dans les textes attribués à Ramon Martí (*Pugio fidei* et *Capistrum Iudaeorum*).
- . Une comparaison avec le *Guide* latin en cours d'édition par Diana Di Segni, dont l'apparat prend en compte les treize manuscrits subsistants.

La première comparaison (désignations du *Guide*) peut être menée en confrontant les résultats donnés par l'examen du *Pugio fidei* (dans le manuscrit autographe) et les conclusions exposées par Diana Di Segni dans son introduction à l'édition latine du *Guide*⁴⁰. Les résultats de cette comparaison peuvent être résumés ainsi : parmi les cinq désignations du *Guide* utilisées dans le manuscrit de la Bibliothèque Sainte-Geneviève (*Directio nutantium* : 7 occ. ; *Ductor nutantium* : 2 occ. ; *Directio neutrorum* : 1 occ. ; *Directio perplexorum* : 1 occ. ; *Directione errantium et vacillantium* : 1 occ.), aucune ne correspond à celles qui sont mentionnées, d'après la tradition manuscrite, par Diana Di Segni (*Dux neutrorum vel dubiorum*, *Dux dubiorum vel Dux neutrorum*, *Dux neutrorum seu dubiorum*, *Dux neutrorum*, *Dux neutrorum, hoc est Director dubitantium*)⁴¹ :

<i>Pugio fidei</i>	BSG 1405
I, 14, 3 (BSG, f. 22r, l. 3)	« Rabi Moyses in ductore nutantium »
II, 11, 6 (BSG, ff. 85v)	« Rabi Moyses in libro directionis nutantium »
II, 12, 5 (BSG, f. 94v, l. 24-25)	« Rabi Mosse in libro qui a Iudaeis more hanebochim, a latinis vero directio neutrorum dicitur »
II, <i>Dist.</i> I, 7, 6 (BSG, f. 139v, l. 17-18)	« Rabi Moyses in directione nutantium »
III, <i>Dist.</i> I, 7, 11 (BSG, f. 140v, l. 17)	« Rabi Moyses in directione nutantium »
III, <i>Dist.</i> II, 2, 3 (BSG, f. 161r, l. 38-39)	« Rabi Moyses in directione nutantium »

38. Albert et Thomas ont eu directement accès au *Dux neutrorum* ; à ce sujet, voir RIGO, 2001. Pour la liste complète des citations du *Dux neutrorum* chez Thomas d'Aquin, voir IMBACH, 1995.

39. BOBICHON, 2014, p. 352-353 et la bibliographie donnée en n. 183.

40. Cf. DI SEGNI, 2016. Je remercie Diana Di Segni de m'avoir communiqué cette étude avant sa publication.

41. DI SEGNI, 2016, pp. XXXV-XXXVI.

III, <i>Dist.</i> II, 5, 4 (BSG, f. 165r, l. 20-21)	« <i>Rabi Moyses in more hanebokim vel in directione errantium et vacillantium</i> »
III, <i>Dist.</i> III, 1, 14 (BSG, f. 206r, l. 9)	« <i>Rabi Moyses in directione nutantium</i> »
III, <i>Dist.</i> III, 2, 9.11.12 (BSG, f. 214r, l. 5-6)	« ... <i>arabi Mosse [in marg. Ben maymon] in libro directionis perplexorum quod Iudei vocant more hanebokim</i> »
III, <i>Dist.</i> III, 4, 4.6. (BSG, f. 239r, l. 19-21)	« <i>Rabi Moyses ... in capitulo directioni nutantium</i> »
III, <i>Dist.</i> III, 4, 10 (BSG, f. 244v)	« <i>Rabi Moyses in libro qui dicitur apud eos more hanebokim, id est directio nutantium</i> »
III, <i>Dist.</i> III, 12, 13 (BSG, f. 323v, l. 6)	« <i>Rabi Moyses in libro qui dicitur more hanebokim, id est ductor nutantium</i> »

La comparaison devrait être élargie à l'ensemble de la tradition indirecte, mais elle suffit sans doute à montrer que les titres latins donnés au *Guide* dans le *Pugio fidei* émanent sans doute, comme la traduction des passages cités, de l'auteur lui-même plutôt que d'un document latin intermédiaire.

La seconde comparaison (avec les passages cités par Albert le Grand, Thomas d'Aquin ou d'autres) doit encore être faite. À notre connaissance, les nombreuses études existantes portent sur la *pensée* des auteurs, plutôt que sur la nature exacte de leurs sources. On peut tout de même observer, à ce stade de la recherche, que parmi les citations du *Guide* présentes dans le *Pugio fidei*⁴², aucune ne figure dans l'un des nombreux – et parfois très longs – emprunts muets à Thomas d'Aquin.

La troisième comparaison (avec le *Guide* latin édité par Diana Di Segni) ne saurait être que partielle, en attendant l'édition complète. Elle n'a ainsi pu être effectuée que sur un seul passage (*Guide* I, 61 : App. 4), mais ce qu'elle montre est sans ambiguïté : les deux traductions sont extrêmement différentes, non seulement pour certains détails, mais aussi – et surtout – pour le choix des mots-clefs et du fait de l'insertion, dans le *Pugio fidei*, de commentaires (ici soulignés) qui ne figurent pas dans l'hébreu. Dans les deux cas, ce passage est traduit à partir de la version d'Al-Ḥarizi.

Si l'on s'en tient à ces différents éléments de comparaison (même partiels), il semble bien que seules deux hypothèses subsistent : ou bien l'auteur du *Pugio fidei* savait peut-être qu'une traduction latine complète du *Guide* existait, mais il n'en disposait pas dans sa bibliothèque (malgré l'étendue exceptionnelle de

42. Pour le *Capistrum Iudeorum*, voir HASSELHOFF, 2004, pp. 228-232.

cette dernière), au couvent dominicain de Barcelone, à la fin du XIIIe siècle ; ou – hypothèse bien plus vraisemblable, nous semble-t-il, à la lumière de l’analyse d’ensemble de l’œuvre – il disposait d’éléments de/d’une traduction latine du *Guide*, mais n’en a pas tenu compte parce qu’il jugeait cette documentation insuffisante, incomplète ou inadaptée à son propos.

En tout état de cause, et quels que soient les éventuels progrès de la recherche en ce domaine, le témoignage offert par le *Pugio fidei* demeure tout à fait singulier et riche d’enseignements autant que d’interrogations, pour la question qui fait l’objet de notre colloque.

Appendices

Appendice 1

	Nombre de chapitres	Nombre de pages BSG 1405	Nombre de pages Leipzig 1687 (texte du <i>Pugio fidei</i> uniquement : sans les commentaires de De Voisin)
<i>Prooemium</i>		4 (ff. 2v à 4r)	4 (p. 2 à 6)
<i>Prima pars</i>	26	55, 5 (ff. 4v à 32r, l. 15)	67 (p. 191 à 258)
<i>Secunda pars</i>	15	188, 5 (ff. 32r, l. 20 à 126r)	163 (p. 259 à 478)
<i>Tertia pars</i> (<i>Dist.</i> I, II, III)	43 <i>Dist.</i> I : Prol. + 11 <i>Dist.</i> II : Prol. + 9 <i>Dist.</i> III : Prol. + 23	603 (ff. 127r à 428r) <i>Dist.</i> I : 63 (ff. 127r, l. 1 à 158v, l. 4) <i>Dist.</i> II : 80 (ff. 158v, l. 5 à 198r, l. 35) <i>Dist.</i> III : 460 (ff. 198r, l. 36 à 428r)	407 (p. 479 à 960) <i>Dist.</i> I : 56 (p. 479 à 548) <i>Dist.</i> II : 63 (p. 549 à 626) <i>Dist.</i> III : 288 (p. 627 à 960)
		Total : 851 p. (427 feuillets pour la copie, parfois blancs) (texte du <i>Pugio Fidei</i> uniquement)	Total : 641 p.

Synopsis des chapitres du *Pugio fidei* et de leurs subdivisions dans le manuscrit de la Bibliothèque Sainte-Geneviève (Latin 1405) et dans l’édition de 1687.

Appendice 2

Pugio fidei (Leipzig 1687 ; BSG 1405)	Guide	Mention/ citation	Sujet	Version utilisée pour la citation
I, 14, 3 (éd. p. 231 ; BSG, f. 22r, l. 3)	II, 15	Mention	Éternité du monde	
I, 14, 6 (éd. p. 233-234 ; BSG, f. 22r, l. 33)	II, 17	Citation (2 lignes dans l'édition)	Éternité du monde	Indéterminé (citation trop courte)
II, 11, 6 (éd. p. 408-409 ; BSG, ff. 85v)	I, 60	Mention	Tétragramme	
II, 12, 5 (éd. p. 427-428 ; BSG, f. 94v-95r)	Introd.	Citation (14 lignes)	Interprétation allégorique des prophéties	Ibn Tibbon (texte hébreu uniquement pour les citations bibliques, dans BSG)
II, <i>Dist.</i> I, 7, 6 (éd., p. 514 ; BSG, f. 139v)	III, 32	Mention	Fonction éthique de la Loi (sacrifices)	
III, <i>Dist.</i> I, 7, 11 (éd. p. 515 ; BSG, f. 140v)	II, 35	Mention	Spécificité de la prophétie accordée à Moïse	
III, <i>Dist.</i> II, 2, 3 (éd. pp. 555-556 ; BSG, f. 161r-v)	I, 1	Citation (5 lignes)	Gn. 1, 26 : corporéité divine	Ibn Tibbon (latin uniquement, dans BSG)
III, <i>Dist.</i> II, 5, 4 (éd. p. 565 ; BSG, f. 165r)	II, 30	Citation (13 lignes)	« Serpens equitatus » (Pirqé De-Rabbi Eliézer, 13) ; équivalence entre le « serpent », « Samael » et « Satan »	Arabe, caractères hébreux

III, <i>Dist.</i> III, 1, 14 (éd. p. 638 ; BSG, f. 206r)	I, 60	Mention	Tétragramme	
III, <i>Dist.</i> III, 2, 9.11.12 (éd. p. 648-650, 650 et 654 ; BSG, ff. 214r à 215v, 216r et 218v)	I, 61	Citation (27 lignes) et deux rappels	Sur Adonai et le tétragramme (שם המפורש)	Al-Ḥarizi
III, <i>Dist.</i> III, 4, 4.6 (éd. p. 686-689, 690 et 691 ; BSG, ff. 239r à 241r, 242r et 242v)	I, 62	Citation (46 lignes) et deux rappels	Tétragramme	Al-Ḥarizi
III, <i>Dist.</i> III, 4, 10 (éd. p. 693-694 ; BSG, f. 244v)	I, 63	Mention	Sur le nom שדי	
III, <i>Dist.</i> III, 12, 13 (éd. p. 809 ; BSG, f. 323v, l. 6-22)	III, 31	Citation (4 lignes)	Fonction éthique de la Loi (sacrifices)	Al-Ḥarizi
III, <i>Dist.</i> III, 12, 13 (éd. p. 809-813 ; BSG, f. 323v, l. 22 à 327r, l. 26)	III, 32	Citation (67 lignes)	<i>Id.</i>	Al-Ḥarizi
III, <i>Dist.</i> III, 12, 13 (éd. p. 813)	III, 45/46	Citation (15 lignes)	<i>Id.</i>	Al-Ḥarizi

Mentions/citations du *Guide des égarés* dans le *Pugio fidei* classées selon l'ordre de
leur apparition dans le *Pugio fidei*

Appendice 3

Guide	Leipzig 1687 ; BSG 1405	Mention/ citation	Sujet	Version utilisée pour la citation
Introd.	II, 12, 5 (éd. p. 427-428 ; BSG, f. 94v-95r)	Citation (14 lignes)	Interprétation allégorique des prophéties	Ibn Tibbon
I, 1	III, <i>Dist.</i> II, 2, 3 (éd. p. 555-556 ; BSG, f. 161r-v)	Citation (5 lignes)	Gn. 1, 26 : corporéité divine	Ibn Tibbon
I, 60	II, 11, 6 et III, III, 1, 14 (éd. p. 408-409 et 638 ; BSG, ff. 85v et 206r)	Mentions	Tétragramme	
I, 61	III, <i>Dist.</i> III, 2, 9.11.12 (éd. p. 648-650, 650 et 654 ; BSG, ff. 214r à 215v, 216r et 218v)	Citation (27 lignes) et deux rappels	Sur Adonai et le tétragramme (שם המפורש).	Al-Harizi
I, 62	III, <i>Dist.</i> III, 4, 4.6 (éd. p. 686-689, 690 et 691 ; BSG, ff. 239r à 241r, 242r et 242v)	Citation (46 lignes) et deux rappels	Tétragramme	Al-Harizi
I, 63	III, <i>Dist.</i> III, 4, 10 (éd. p. 693-694 ; BSG, f. 244v)	Mention	Sur le nom שדי	
II, 15	I, 14, 3 (éd. p. 231 ; BSG, f. 22r, l. 3)	Mention	Éternité du monde	
II, 17	I, 14, 6 (éd. p. 233-234 ; BSG, f. 22r, l. 33)	Citation (2 lignes)	Éternité du monde	Indéterminé (citation trop courte)
II, 30	III, <i>Dist.</i> 2, 5, 4 (éd. p. 565 ; BSG, f. 165r)	Citation (13 lignes)	« Serpens equitatus » (Pirqé De- Rabbi Eliézer, 13) ; équivalence entre le « serpent », « Samael » et « Satan ».	Arabe, caractères hébreux

II, 35	III, <i>Dist.</i> I, 7, 11 (éd. p. 515 ; BSG, f. 140v)	Mention	Spécificité de la prophétie accordée à Moïse	
III, 31	III, <i>Dist.</i> III, 12, 13 (éd. p. 809; BSG, f. 323v, l. 6-22)	Citation (4 lignes)	Fonction éthique de la Loi (sacrifices)	Al-Ḥarizi
III, 32	II, <i>Dist.</i> I, 7, 6 (éd. p. 514 ; BSG, f. 139v) III, <i>Dist.</i> III, 12, 13 (éd. p. 809-813 ; BSG, ff. 323v, l. 22 à 327r, l. 26)	Mention Citation (67 lignes)	Id.	Al-Ḥarizi
III, 45/46	III, <i>Dist.</i> III, 12, 13 (éd. p. 813; BSG, ff. 327v, l. 27 à 328r, l. 5)	Citation (15 lignes)	Id.	Al-Ḥarizi

Mentions/citations du *Guide des égarés* dans le *Pugio fidei* classées selon l'ordre
des chapitres du *Guide*

Appendice 4

BSG 1405 (f. 214r)	Éd. Diana Di Segni, p. 185
<p>Omnia nomina creatoris [benedicti] inventa in libris omnibus derivata sunt ab operibus, <u>et hoc minime later</u>, praeter unum nomen quod est yod he uau he, et est nomen appropriatum creatori altissimo. Et propter hoc vocatur <i>sem hameforas</i>, nomen expositum. Vult autem dici, quod ipsum est significans <u>vel ostendens</u> substantiam creatoris, <u>et quidditatem eius significatione perfecta, et manifesta</u>, in qua non est equivocatio, neque mixtura, <u>id est, nichil est, quod deo communicet, sive participet in hoc nomine.</u></p>	<p>Omnia nomina Creatoris, que inveniuntur in libris, sunt sumpta ab operibus, et hoc notum est, praeter unum nomen, quod est appropriatum ei, scilicet Tetragrammaton, et idcirco vocatur nomen 'separatum', quia significat substantiam Creatoris significatione pura, in quo non est participatio.</p>
<p>Reliqua vero nomina ipsius gloriosa significant <u>equivoce, et cum mixtura</u>, eo quod sint derivata ab operibus similibus eis quae reperiuntur in nobis: Ita quod etiam nomen, quod dicitur loco <i>yod he uau he</i>, vel loco nominis IV literarum, quod est <i>adonay</i>, <u>vel 'dominus'</u> derivatum est ab hoc verbo <i>adon</i>, quod est 'dominus'.</p>	<p>Alia vero nomina ipsius gloriosa significant cum participatione, quia sunt sumpta ab operibus, que sunt inventa sicut et ipsa in nobis, prout exposuimus. Et hoc etiam nomen scitum, scilicet 'Adonay', quod est agnominatio alterius nominis simplicis, cuius fecimus mentionem, est sumptum ab hoc nomine 'Adon', quod est 'Dominus', sicut Scriptura dicit : « Locutus est homo Dominus terre ». Nec refert dicere 'Adony', quod est 'Dominus meus', vel 'Adonay', quod est 'Domini mei', quod sic dicitur causa honoris et glorie,</p>
<p>Et iam dictus est angelo <i>adonay</i>, sicut dictum est Ge. XVIII : « Adonay si, quaeso, inveni gratiam in oculis tuis etc. »</p>	<p>et sic locutus est Abraham angelo : « Adonay, si inveni gratiam in oculis tuis ». [...]</p>

Guide des égarés I, 61 (début) dans le *Pugio fidei* et dans la tradition manuscrite latine

Appendice 5 : détail des mentions et citations du Guide des égarés dans le *Pugio fidei*

I

Pugio fidei, I, 14, 3 (Leipzig 1687, p. 231 [f. 185⁴³]; BSG 1405, f. 22r, l. 1-5); *Guide*, II, 15; trad. Ibn Tibbon : éd. Mossad Harav Kook, Jérusalem, 2000 (dorénavant IT), p. 252-255; trad. Al-Ḥarizi : Hébr. 682, f. 101r à 102r (II, 16); éd. L. Schlossberg (dorénavant AH), p. 444-448; trad. S. Munk : vol. II, p. 121-128.

Contexte : chapitre consacré à la question de l'éternité du monde (*Quod Aristoteles non reputavit rationes, quas induxit ad probandam aeternitatem mundi, esse demonstrativas simpliciter*), au sein de la première partie du *Pugio fidei* (*De diversitate errantium a via veritatis & fidei*), où sont étudiés les fondements rationnels de la réflexion théologique : nature de l'âme, éternité du monde, omniscience divine, résurrection des corps.

Contenu : référence à *Guide* II, 15.

Pater ergo ex his, & istis, quae supradicta sunt, quod rationes Aristotelis de mundi aeternitate non sunt demonstrativae simpliciter : quod & ipsum Aristotelem minime latuisse, probat* Rabi Moses in More Nebochim*, ductore nutantium, cap. decimo quinto partis secundae, per verba Aristotelis*, quae de* verbo ad verbum inducit ex libro ejusdem de Coelo ; & de auditu Naturali ; & ex libro Topicorum...

[probat : probat optime BSG ; More Nebochim : *om.* BSG ; Aristotelis : ipsius Aristotelis BSG ; de : *om.* BSG]⁴⁴.

II

Pugio fidei, I, 14, 6 (Leipzig 1687, p. 233-234 [f. 187]; BSG 1405, f. 22r, l. 33-37); *Guide*, II, 17; IT, p. 259; Hébr. 682, f. 13v, col. 2, l. 16-18; AH, p. 454 (II, 18); trad. S. Munk : vol. II, p. 136.

43. Foliotation du principal manuscrit utilisé pour l'édition.

44. L'apparat critique donne les variantes relevées dans les trois autres manuscrits utilisés pour l'édition : D (Toulouse), M (Majorque), B (Barcelone). Il est complété par les variantes relevées dans le manuscrit BSG 1405. Sur les manuscrits du *Pugio fidei* (conservés ou perdus), voir en dernier lieu HASSELHOFF & FIDORA, 2017, pp. 23-38.

Contexte : *ibid.* (fin du chapitre)

Contenu : *idem.*

Denique notandum, ut asserit *R. Moses*, quod Aristoteles iudicavit* de mundo secundum statum perfectionis ipsius quam videbat, qui tunc ei forsitan magis* aeternitatem praetendebat, quam novitatem. Ut autem idem ait in *More Nebochim**, *Ductore Nutantium decimo septimo secundae partis capitulo* הנמצא בעת שלמותו שלמותו ותמותו לא יורה עניינו ההוא הנמצא לו על עניינו קודם שלמותו *Nihil est, cujus status, vel* conditio in sua perfectione ostendat statum, vel conditionem, quam habuit ante illam perfectionem.*

[Ut ... Aristoteles : quod Aristoteles, ut asserit Rabi Moyses iudicavit BSG ; quam BSG : quem M, D, B ; ei forsitan magis : magis ei forsitan BSG ; More Nebochim : *om.* BSG ; vel : atque BSG ; ostendat ... perfectionem : ostendit statum quem habuit ut conditionem ante illam perfectionem BSG ; ... הנמצא שלמותו : *om.* BSG]

Le texte hébreu n'apparaît pas dans BSG.

IT : הנמצא בעת שלמותו ותמותו לא יורה עניינו ההוא על עניינו קודם שלמותו

AH : הנמצא בעניין שלמותו ותומו לא יורה עניינו זה על עניינו קודם שלמותו

III

Pugio fidei, II, 11, 6 (Leipzig 1687, p. 408-409 [f. 327] ; BSG 1405, f. 85v, l. 16-21) ; *Guide*, I, 61 : IT, p. 125-128 ; Hébr. 682, ff. 55v-56v (I, 60) ; AH, p. 238-243 ; trad. S. Munk : vol. I, p. 267-273.

Contexte : II, 11 (*De his quae Judaei contra Christum, & contra adventum ejus objiciunt*), 6 (*In primi templi destructione multi pii Jerosolymis fuerunt : in secundi excidio nulli*).

Contenu : Annonce d'une réponse à l'argument juif selon lequel le tétragramme s'applique exclusivement à Dieu (et non à son Messie). Voir la citation suivante.

Nec possunt hic nobis adversari ex hoc quod nomen Dei tetragrammaton* scriptum est in Hebraeo, ut superius inductum est ביהוה כיחשו* *negaverunt Dominum*, & c.* pro eo quod nomen illud soli Deo convenit*, ut dicit *R. Moses* bar Maimon**, quem illi abbreviate Rambam appellant*, in *Moreh Nebouchim*, hoc est* *directione nutantium* parte prima, distinctione sexagesima. In sequentibus quippe probabitur, cum de Christi divinitate tractabitur, hoc gloriosum nomen teste sacra Scriptura, & etiam

Talmud, & ipsum soli Deo congruere, & nulli alii, & nihilominus
tamen esse nomen Messiae*.

[Tetragrammaton : tetragrammaton vel quatuor literarum BSG ; כיחשו ביהוה
om. BSG ; etc. : *om.* BSG ; soli Deo convenit : soli convenit deo BSG ; R. Moses :
rabi moyses BSG ; bar Maimon : *om.* BSG ; quem ... appellant : *om.* BSG ; Moreh
Nebouchim, hoc est : *om.* BSG ; esse nomen Messiae : nomen messiae esse BSG].

IV

Pugio fidei, II, 12, 5 (Leipzig, 1687, p. 427-428 [f. 342] ; BSG 1405, ff. 94v, l. 20
à 95r, l. 13) ; *Guide* : Introduction ; IT, l. 20 à p. 9, 10 et 11 ; Héb. 682, ff. 16r
col. 2, l. 10 à 19 ; 16v, col. 1, l. 16 à 22 ; col. 1, l. 30 à col. 2, l. 18 ; AH, p. 33-34
et 35-36⁴⁵ ; trad. S. Munk : vol. I, p. 17 et 18-19.

Contexte : au sein du chapitre 12 consacré, comme les précédents, à la question
du Messie (*Continuatio praedictae materiae quod Messias secundum Judaeos
nondum venit*), considérations relatives à la nécessité d'interpréter de façon
allégorique certains passages de l'Écriture (*Scriptura saepe loquitur parabolice*).

Contenu : passage relatif à l'interprétation allégorique des prophéties, et
commentaire de Prov. 21, 2 : « Comme des pommes d'or dans des filets d'argent,
telle est une parole dite selon ses différentes faces. »

V. Secundo*, quod sacra Scriptura saepe* loquitur mystice,
atque parabolice, frequenter quoque translativa, sive transumptiva*
vocat res quaslibet aliarum rerum nominibus ; et etiam ipsos
homines, secundum quod eorum requirunt opera, sive mores, vel
etiam qualitates : Ipsum insuper Deum respectum habendo ad
ejus actiones. Hoc est autem quod dicit R. Moses* filius Maimon*
in libro qui a Judaeis *Moreh Nebbuochim**, a Latinis vero dicitur
*directio neutrorum**, (quod potius, & rectius [*directio nutantium*]⁴⁶
diceretur*) circa ejus principium ait* :

45. Pour toutes les citations d'Al-Ḥarizi, le texte donné dans la colonne de droite est celui
de L. Schlossberg, les leçons variantes du manuscrit étant indiquées entre crochets droits.
Les éléments donnés entre crochets pointus apparaissent dans l'édition, mais pas dans sa
source manuscrite, présentée comme unique par l'auteur de cette édition.

46. *Vel Doctor Perplexum* in marg. Leipzig, 1687.

[Secundo : secundum BSG ; saepe : frequenter BSG ; translativè, sive transsumptivè : transsumptivè sive translativè BSG ; R. Moses : rabi mose BSG ; filius Maimon : om. BSG ; Moreh Nebbuochim : more hanebochim BSG ; dicitur directio neutrorum : directio neutrorum dicitur BSG ; quod ... diceretur : quod nutantium expressius diceretur BSG ; ait : om. BSG]

<i>Pugio fidei</i> (Leipzig 1687)	Trad. Ibn Tibbon	Trad. Al-Ḥarizi
<p>דע כי מפתח הבנת כל מה שאמרוהו הנביאים ע"ה וידעת אמתתו הוא הבנת המשלים ועניינם ופירוש מלותיהם כבר ידעת אמרו וביד הנביאים אדמה וידעת אמרו חוד חידה ומשול משל וגו' [...] אמר החכם תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אופניו ושמע באור הענין הזה אשר זכרו כי משכיות הם הגופות המפותחים בפתוחים משוכים ר"ל אשר בהם מקומות פתוחים דקי הענים וגו' [...] וזה שהוא אומר שהדבר שהוא בעל שני פנים ר"ל שיש לו נגלה ונסתר צריך שיהיה נגלה טוב ככסף וצריך שיהיה תוכו טוב מנגלהו עד שיהיה תוכו בערך אל גילוי כזהב אצל הכסף וצריך שיהיה בגילוי מה שיורה המתבונן על מה שבתוכו כמו זה התפוח של זהב אשר כסוהו בשכבת כסף דקת הענים מאד וכשיראה מרחוק או מבילתי התבוננות יחשוב הרואה בו שהוא תפוח של כסף וכשיסתכל איש חד הראו' הסתכלות טובה יתבאר לו מה שבתוכו וידע שהוא זהב וכן הם משלי הנביאים ע"ה נגליהם חכמה מועילה בדברים רבים מכללם תיקון ענייני הקבוצים האנושי' כמו שיראה מגלוי משליהם ומה שידמה להם מן הדברים ותוכם חכמה מועלת בהאמנה האמת על אמתתה.</p>	<p>דע כי מפתח הבנת כל מה שאמרוהו הנביאים ע"ה וידעת אמתתו הוא הבנת המשלים וענייניהם ופירוש מלותיהם. כבר ידעת אמרו ית' וביד הנביאים אדמה, וידעת אמרו חוד חידה ומשול משל וגו' [...] אמר החכם תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אופניו. ושמע באור זה הענין אשר זכרו. כי משכיות הם הגופות המפותחים בפתוחים משוכים ר"ל אשר בהם מקומות פתוחים דקי הענים מאד וגו' [...] וזה שהוא אומר שהדבר שהוא בעל שני פנים ר"ל שיש לו נגלה ונסתר צריך שיהיה נגלה טוב ככסף וצריך שיהיה תוכו טוב מנגלהו עד שיהיה תוכו בערך אל גילוי כזהב אצל הכסף וצריך שיהיה בגילוי מה שיורה המתבונן על מה שבתוכו כמו זה התפוח של זהב אשר כסוהו בשכבת כסף דקת הענים מאד וכשיראה מרחוק או מבילתי התבוננות יחשוב הרואה בו שהוא תפוח של כסף וכשיסתכל איש חד הראו' הסתכלות טובה יתבאר לו מה שבתוכו וידע שהוא זהב וכן הם משלי הנביאים ע"ה נגליהם חכמה מועילה בדברים רבים מכללם תיקון ענייני הקבוצים האנושיים כמו שיראה מגלוי משליהם ומה שידמה להם מן הדברים ותוכם חכמה מועלת בהאמנה האמת על אמתתה.</p>	<p>תדע ותשכיל כי מפתח ידיעת כל מה שאמרו הנביאים ע"ה ודעת אמתו הוא להבין (תבונת) המשלים וענייניהם ופירוש מלותיהם כאשר [ידעתי] מאמר הכתוב וביד הנביאים אדמה. וידעתי [ודעת] מה שאמר חוד חדה ומשול משל וידעתי [ודעת] כי מרוב שהרגילו הנביאים לדבר במשלים אמר הנביא המה אומרים לי הלא ממשל משלים הוא. [...] אמר החכם תפוחי זהב במשכיות כסף > דבר דבור על אופניו. < שים לבך לשמוע פירוש זה הענין אשר זכר, כי המשכיות הם התפוחים המשוכים ר"ל שיש בס מקומות מפותחים דקות הענים [הענינים] מאד [...] כי הוא אומר כי כל מאמר יש לו שני פנים ר"ל שיש לו ענין גלוי וידוע וענין נעלם צריך שיהיה החיצון נאה ככסף והפנימי נאה מן החיצון. עד שיהיה הפנימי כשנעריכהו לחיצוני כערך הזהב אל הכסף להיות החיצוני נאה כדי שיורה למסתכל בו על מה שיש בתוכו כמו תפוח הזהב המצופה בשכבה אשר בה פתוחי כסף דקים מאד, וכשהם נראים מרחוק או ראייה מבלי התבוננות יעלה על הלב שהוא תפוח כסף וכשיסתכל היטב בהן מי שילטש עיניו יתבאר לו מה שיש בתוכו וידע כי הוא זהב. וכן הם משלי הנביאים ע"ה חיצונייהם חכמה מועילה בדברים רבים, האחד מהם תקון צרכי חבורות בני אדם, כמו שיתבאר ממשוטי ספר משלי והדומה לו ופנימיותיהם חכמות בידיעת האמת על תכונתה.</p>

[Dans le ms. de Sainte-Geneviève, la citation du *Guide* n'est donnée qu'en latin ; seule la citation d'Osée, alors plus complète, est donnée en hébreu]

Scito quod clavis* universorum quae dixerunt prophetae est intelligere parabolas, atque metaphoras*, similitudines atque aenigmata : scis etenim quod dictum est Hoz. 12 vers 10. Et in manu prophetarum assimilabo et iterum Ezech. 17 v. 2. Fili Adam aenigmatiza aenigma, & paraboliza parabolam ad domum Israel : Aquila magna, magna alis, & c. vers. 11 &c. et factum est verbum Domini ad me, dicens ; Dic ; quaeso, ad domum rebellem, nonne nostis quid ista ? Dic ; Ecce veniet rex Babel in Jerusalem, & capiet regem ejus, & c. Scis iterum quod dixit sapiens Prov. 25 v. 11. Poma auri in משכיות * maschijot* argenti, verbum dictum secundum ambas facies suas. Audi quaeso expositionem istius sententiae, משכיות* sunt Cancellaturae reticulatae in quibus sunt [oculi minutissimi, ita tamen quod sunt penetrabiles visui, & c*. Est igitur sensus, quod verbum dictum secundum ambas facies suas, id est secundum interiorem, & exteriorem, sensum est sicut pomum auri in retiaculo argenti ; ac si dicat, necessarium esse, ut sit sensus exterior pretiosus, & bonus velut argentum, interior vero multo melior, donec se habeat exterior ad interiorem, sicut se habet argentum comparatum ad aurum. Necesse quoque est quod sit aliquid in sensu exteriori* quod ducat, ac trahat considerantem, ad interiorem, quemadmodum pomum auri vestitum retiaculo argenti, cum a remotis respicitur, vel absque multo intuitu, totum videtur argentum : cum vero ob valorem argenti, atque decorem habens visum, acutum provocatus accesserit, videbit profecto aureum pomum interius latere ; sic itaque sunt verba prophetarum (super eis sit pax*) frequenter ; Ea quae sunt exterius, sunt sapientia utilis ad multa, ut ad compositionem morum, et status congregationum hominum, sicut patet in superficie proverbiorum Salomonis ; & interius eorum est sapientia perutilis in credendis secundum fidem*. Haec R. Moses* filius Maimon.

[clavis : clavis intelligentiae BSG ; metaphoras : metaforas BSG ; משכיות : om. BSG ; maschijot : masqyoth BSG ; &c : om. BSG ; in sensu exteriori : in exteriori sensu BSG ; super eis sit pax : pax sit super eis BSG ; fidem : veritatem BSG ; R. Moses : rabi mose BSG].

V

Pugio fidei, II, *Dist.* I, 7, 6 (Leipzig 1687, p. 514 [f. 412] ; BSG 1405, f. 139v, l. 16 s.) ; *Guide*, III, 32 ; IT, p. 489-490 ; Héb. 682, ff. 182r à 184v ; AH, p. 754 ; trad. S. Munk : vol. III, p. 258.

Contexte : Au sein d'un chapitre consacré à la Loi (*De fatuitate Judaeorum circa legem Moysis, & circa sapientiam ante dictam*), considérations relatives à la signification des prescriptions sacrificielles (*Sacrificia cur mandata*).

Contenu : Référence à *Guide* III, 32 (sur les sacrifices). Ramon Martí cite, sans le commentaire de Maïmonide, les deux premiers versets scripturaires invoqués par ce dernier pour illustrer son propos (I Rois 15, 22 ; Jér. 7, 22-23), et il en ajoute deux autres (Ps. 40, 7 ; Ps. 51, 18) qui ne figurent pas dans ce passage du *Guide*.

Sacrificiorum vero illas sanguinolentas congeries, & ceremonias alias nunquam Deum principali intentione, aut propter se voluisse, sed propter idololatriam extirpandam* probat *R. Moseh filius Maimon in Moreh Nebhouchim*, sive directione Nutantium, *distinct. 32 partis* 3. circa finem per multas Auctoritates quarum prima est illud quid dixit Samuel Sauli I Reg. 15 [...] . Alia vero est apud Jeremiam cap. 7 v. 21...

[Sed ... extirpandam : *add. in marg.* BSG ; *R. Moseh* : rabi moyses BSG ; *Moreh...* sive : *om.* BSG].

VI

Pugio fidei, II, *Dist.* I, 7, 11 (Leipzig 1687, p. 515 [f. 414] ; BSG 1405, f. 140v, l. 8-21) ; *Guide*, II, 35 ; IT, p. 324 ; Héb. 682, f. 128r à 128v (II, 36) ; AH, p. 546 ; trad. S. Munk : vol. II, p. 278.

Contexte : *ibidem* (*Lex Moysis non omnibus ignota*).

Contenu : Référence à *Guide* II, 35 : spécificité de la prophétie accordée à Moïse.

Cum igitur secundum hoc lex Mosis ab oculis omnium viventium non fuerit occultata, evidenter apparet ipsam non esse, neque fuisse illam de qua Job, & Salomo* superius locuti sunt*, quae utique Deus est, & ideo abscondita est* ab oculis omnium viventium, tam

interioribus, quam exterioribus : dum enim hic vivitur, per suae naturae speciem Deus* non videtur ; licet sub imagine quadam visus fuerit Patribus, sicut legitur Exod. 6. vers. 3. אני יהוה וארא אל Ego Dominus, & apparui Abrahamo, Isaaco, & Jacobo* in Deo robusto, sive* forti, et nomen meum יהוה Adonai* non notum feci* illis. Hinc patet, ut dicit R. Moseh* filius Maimon* in More Nebhouchim, sive* direttore* nutantium in distinctione 35, partis secundae, quod non ita perfecte apparuit eis sicut Moyse de quo scriptum est* Exod. 33. v. 11. דבר יהוה Et locutus est Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut loquitur vir ad proximum suum, vel ad amicum suum*...

[Salomo : Salomon BSG ; locuti sunt : sunt locuti BSG ; est : om. BSG ; per ... Deus : Deus per suae naturae speciem BSG ; Abrahamo ... Jacobo : Abrahe, Ysaach et Iacob BSG ; sive : vel BSG ; יהוה Adonai : Adonai יהוה yohová BSG ; non notum feci : non feci notum BSG ; R. Moseh : rabi moyses BSG ; filius Maimon : om. BSG ; More ... sive : om. BSG ; direttore : directione BSG ; scriptum est : et scriptum est BSG ; ad proximum suum, vel ad amicum suum : ad proximum vel ad amicum suum BSG].

VII

Pugio fidei, III, *Dist.* II, 2, 3 (Leipzig 1687, p. 555-556 [f. 445] ; BSG 1405, f. 161r, l. 38 à 161v, l. 4) ; *Guide*, I, 1 ; IT, p. 19, 21, et 20 pour la référence à Ps. 73, 20 ; Hébr. 682, ff. 19v, col. 1, l. 7 à 10 ; 20r, col. 1, l. 12 à 16 ; AH, p. 47, 50, et 48 pour la référence à Ps. 73, 20 ; trad. S. Munk : vol. I, p. 33, 37, et 35 pour la référence à Ps. 73, 20.

Contexte : au sein du chapitre 2, consacré à l'exégèse de Gn. 1, 26 (*Qualiter, & in quibus, & secundum quid est homo ad imaginem Dei, & similitudinem ejus*), l'interprétation de Maïmonide (*Opinio R. Mosis filii Maimon*) est citée après celles d'Augustin, d'Albert le Grand et du prédicateur Pierre de Tarentaise [Innocent V] (*Imago Dei in quibus secundum Christianos*).

Contenu : sur Gn. 1, 26 et la question de la corporéité divine.

De hac quoque materia loquitur R. Moses* filius Maimon* in *Moreh hanebuchim*, id est*, in directione nutantium, parte I, cap. 1 ubi dicit

[R. Moses : rabi moyses BSG ; filius Maimon : om. BSG ; in *Moreh hanebuchim*, id est : om. BSG].

<i>Pugio fidei</i>	Trad. Ibn Tibbon	Trad. Al-Ḥarizi
והביא זה אל הגשמה גמורה לאמרו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וחשבו שהשם על צורת אדם ר"ל תמונתו ותארו והתחייבה להם <u>הגשמה</u> הגמורה וגו' <i>& infra</i>	והביא זה אל הגשמה גמורה לאמרו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וחשבו שהאלוה על צורת אדם ר"ל תמונתו ותארו והתחייבה להם <u>ההגשמה</u> הגמורה [...]	וזה גורם לחייב לבורא שיש לו גוף, בעבור שאמר נעשה אדם בצלמנו < כדמותנו > וחשבו כי האל יש לו צורת אדם ודמות. והביאם זה אל ההגשמה > הגמורה [...]
ונאמר באדם מפני זה הענין ר"ל מפני השכל האלהי המדובק בו שהוא בצלם אלהים ובדמותו לא שהשם יתברך גוף שיהיה בעל תמונה.	ונאמר באדם מפני זה הענין ר"ל מפני השכל האלהי המדובק בו שהוא בצלם אלהים ובדמותו לא שהאלוה ית' גוף שיהיה בעל תמונה.	ונאמר באדם בעבור זה הענין, ר"ל בעבור השכל האלהי הדבק בו, כי הוא בצלם אלהים [ובדמותו], ולא שיש לבורא גוף כדי שיהיה בעל תבנית.

[*om. BSG*] : והביא זה אל הגשמה גמורה ... לא שהשם יתברך גוף שיהיה בעל תמונה]
*Quod hoc quod Deus dixit**, *Faciamus hominem ad imaginem nostram**, Gen. 1. v. 26*, *perduxit homines*, id est *Judaeos*, *ad credendum Deum esse corporeum, & velut hominem ipsum habere corpus simul, & spiritum cum omnibus lineamentis, & membris humanis**. Quo reprobato dicit, & bene, quod *non quantum ad corpus homo factus est* ad imaginem sui conditoris, sed quantum ad intellectum*. Et de hac imagine asserit esse dictum *Psal.* 73. v. 20. Domine in civitate imaginem eorum contemnes**.
[Deus dixit : dixit Deus BSG ; faciamus ... nostram : faciamus Adam beḥalmenú BSG ; Gen. 1. v. 26 : *om. BSG* ; cum ... humanis : *om. BSG*, cum omnibus lineamentis humanis et membris *add. in marg.*; homo factus est : est homo factus BSG ; *Psal* : in Ps. BSG ; contemnes : vilificabis ut despicias BSG].

VIII

Pugio fidei, III, 2, 5 (Leipzig 1687, p. 565 [ff. 452-453] ; BSG 1405, f. 165r, l. 19-44) ; *Guide*, II, 30 ; IT p. 313 ; Hébr. 682, f. 124v, col. 1, l. 20 à col. 2, l. 1 (III, 31) ; AH, p. 531 ; Trad. S. Munk : vol. II, p. 248.

Contexte : au sein du chapitre 5, consacré au diable et à la faute d'Adam (*De Diabolo, ac de serpente ; item qualiter Adam fuit deceptus, & de Paradiso ejectus*), considérations relatives au « serpent » comme nom du diable (*Diabolus per serpentem locutus*).
Contenu : « *Serpens equitatus* » (*Pirgé De-Rabbi Eliézer*, 13) ; équivalence entre le « serpent », « Samael » et « Satan ».

Porro qualiter, & quomodo Satanas supradictus venit ad mulierem, ostendit* *R. Moseh* filius Maimon* in directione nutantium**, II, cap. 30, part. 2. ait enim

[Ostendit : ostendit hoc BSG ; R. Moseh : rabi moyses BSG ; filius Maimon : om. BSG ; in directione nutantium : in more hanebokim, sive in directione errantium et vacillantium BSG].

<i>Pugio fidei</i>	Trad. Ibn Tibbon	Trad. Al-Ḥarizi
אמר משה במורה הנבוכים פרק ל' בחלק שני*		
וממא ינבגי אן תעלם הו מה בינו רז"ל פי מדרש ודלך אנהם זכרו אן אל נחש מרכוב ואנהו כאן קדר גמל ואן רכבהו כאן אלדי אגוי הוא ואן אלרכב כאן סמאל והדה אלא סמיה הם יטליקונהא עלי אלשטן תגרהם יקולון פי עדת מואצע אן אלשטאן אראד אן יעתר אברהם אבונא חתי לא יגיב אלי אל מקריב אצחק וכולר אראד אן יעתר אצחק חתי לא יטיע אבאה וקאלו כאן סמאל אצל אברהם אבונא פקד כאן לך אן סמאל הוא אלשטן.	וממה שצריך שתדעהו מה שביארוהו במדרש, וזה שהם זכרו שהנחש נרכב, ושהוא היה כשעור גמל, ושרוכבו הוא אשר השיא את חוה, ושהרוכב היה סמאל, ושזה השם הם יאמרוהו סתם על השטן, תמצאם אומרים במקומות רבים שהשטן רצה להכשיל אברהם אבינו עד שלא יאבה לעקוד את יצחק, וכן רצה להכשיל את יצחק שלא ימשך אחר רצון אביו, וזכרו עוד בענין הזה ר"ל בעקדה, אמרו בא סמאל אצל אבינו אברהם אמר לו מה סבא הובדת לבך וכו', הנה כבר התבאר לך שסמאל הוא השטן.	ומה שאתה צריך לדעת מה שביארו במדרש כי הנחש היה רכוב, וכי היה בשעור גמל, וכי רוכבו הוא אשר השיא חוה, וכי הרוכב היה סמאל. וזה השם יאמרוהו מוחלט על השטן, ותמצא שהם אומרים במקומות רבות כי הוא רצה להכשיל אברהם אבינו כדי שלא יקריב את יצחק, וכן רצה להכשיל את יצחק כדי שלא יהיה נשמע לאביו. ויאמרו בזה הענין, רצוני לומר בעקדה, אמרו בא סמאל אצל אבינו אברהם אמר לו מה סבה הובדת לבך. והנה התבאר, כי סמאל הוא השטן.

[אמר משה ... בחלק שני 1687 Leipzig : om. BSG ; וממא ... אלשטן : אָמַר מֹשֶׁה בְּמוֹרָה הַנְּבוּכִים פֶּרֶק ל' בְּחֶלֶק שְׁנִי וּמִמָּה יִנְבְּגִי אֵן תִּעְלָמָהּ הוּא מַה בֵּינוּ רַבּוּתֵינוּ פִּי אֶלְמֶדֶרֶשׁ וְדִלֵּךְ אֲנָהֶם דְּכָרוּ אֵן אֶלְנַחֵשׁ מִרְכּוּבִי וְאָנְהוּ כֵּן קֶדֶר גָּמֶל וְאָן רֶאכִיפִיּהוּ כֵּן אֶלְדִּי אֲגִבִּי חוּה וְאָן רֶאכִיב כֵּן סְמָאֵל. וְהַדְּהִי אֶלְאֶסְמִיָּהּ הֵם יִטְלִיקוֹנְהָא עָלֵי אֶלְשֶׁטֶן תִּגְדֶּהֶם יְקוּלוֹן פִּי עֲדַתִּי מוֹאצֵּעַ אֵן אֶלְשֶׁטֶן אֶרְאָד אֵן יַעֲתִיר אֲבִרָהֶם אֲבִינוּ חֲתִי לֹא יִגִּיב אֵלֵי אֶלְתַּקְרִיב אֶצְחָק וּפְדֹלֶךְ אֶרְאָד אֵן יַעֲתֵד אֶצְחָק חֲתִי לֹא יִטִּיעַ אֲבָהּ וְקָאֵלוּ בָּא סְמָאֵל אֶצֶל אֲבִרָהֶם אֲבִינוּ פֶּקֶד בֵּן לָךְ אֵן סְמָאֵל הוּא אֶלְשֶׁטֶן וְקָאֵלוּ פִּי מְגַיִי אֶלְנַחֵשׁ לְכַדֵּשִׁי חוּה וְהִיָּה סְמָאֵל רֹכֵב עַל הַנָּחֵשׁ וְהִקֵּב"ה צוֹחֵק עַל גָּמֶל וְרוֹכְבוֹ. BSG]

De his quae te scire necesse est*, illud est quod* doctores nostri piaie memoriae ostenderunt in Glossa*. Memoraverunt siquidem, quod serpens* fuit equitatus, vel equitatura Satanae scilicet, & erat ita magnus sicut camelus ; ascensor autem, vel eques ejus fuit ille, qui Evam fefellit. Et quod ascensor serpentis erat Samael (quo nomine ipsi alias nominant Satanam) Tu quippe invenis eos dicentes in pluribus locis, quod Satan voluit impedire Abrahamum* patrem nostrum, & facere, ne obediret Deo immolando Isaacum : & voluit praepedire Isaacum, & facere, ut non acquiesceret patri suo : dixeruntque, Venit Samael ad patrem nostrum Abrahamum*, &c.* Per quod patet tibi, quod Samael est Satanas*, &c.

Dixerunt quoque loquentes de adventu serpentis ad decipiendam Evam ; Eratque Samael equitans super serpentem, & Deus erat ridens super camelum*, & super equitantem in eo*. Haec R. Moseh filius Maimon in libro *Moreh nebhouchim**.

[De his quae te scire necesse est : de his et quae te necesse est scire BSG ; illud est quod : est illud quod BSG ; doctores nostri ... in Glossa : ostenderunt magistri nostri in medras sive glosa BSG ; serpens : nahas serpens BSG ; Abrahamum : abraham BSG ; ad patrem nostrum Abrahamum : apud abraham patrem nostrum BSG ; etc. : *om.* BSG ; Satanus : çatan vel satan BSG ; et Deus erat ridens super camelum : et Deus sanctus et benedictus erat ridens de camelo BSG ; et super equitantem in eo : et de ascensore ipsius BSG ; haec ... nebhouchim : hucuque rabi moyses BSG].

IX

Pugio fidei, III, 2, 9 (Leipzig 1687, p. 648-650 [ff. 513-515] ; BSG 1405, ff. 214r, l. 1 à 215v, l. 14) ; *Guide*, I, 61 ; IT, p. 125-126 ; Hébr. 682, ff. 55v, col. 2, l. 17 à 56v, col. 2, l. 10 (I, 60) ; AH, p. 238-243 ; trad. S. Munk : I, p. 267-270.

Contexte : au sein du chapitre 2, où Ramon Martí s'efforce de montrer que le Tétragramme ne saurait s'appliquer qu'au Messie (*Ubi adhuc probatur principaliter, quod Messias est Deus, & quod ipse solus propter hoc, & nullus alius nisi Deus vocatus est nomine, quod est supra omne nomen Philip. 2 vers. 9. id est nomine Dei tetragrammato, id est quatuor literarum*), considérations relatives à l'excellence de ce nom divin (*De excellentia nominis tetragrammattou*).

Contenu : sur Adonai et le tétragramme (שם המפורש).

Licet praedictis rationibus satis probatum sit, Messiam esse Deum ; adhuc tamen viderer mihi sceleris arguendus, si quandam aliam, quam nescio adhuc aliquem produxisse in lucem, dimitterem apud Judaeos sepultam : est enim ita fortis, valida*, ut omnem vulpeculam exterminet Judaicam, et reddat attonitam. In qua praemittendum est id, quos a *R. Moseh Ben Maymon** in libro directionis perplexorum, quem ipsi vocant *Moreh hannebochim**, *cap. 61. part. 1* taliter dictum est,

[Fortis, valida: fortis et valida BSG ; a R. Moseh ben Maimon : a rabi mosse ben maimon *om.* BSG, *add. in marg.* ; *hannebochim* : hanebokim BSG].

<i>Pugio fidei</i>	Trad. Ibn Tibbon	Trad. Al-Ḥarizi
במורה הנבוכים בחלק ראשון ובפרקים א' ר' משה*		
כל שמות הבורא המצויים* בספרים כולם הם <u>נגזרים</u> * מן הפועלים חוץ משם אחד והוא יהוה שם נקצב* לבורא יתברך* ועל זה נקרא שם המפורש ר"ל <u>שהוא</u> יורה על עצם < הבורא יתברך* > ראיה ברורה אשר אין שיתוף בה ושאר שמותיו הנכבדים יורו בשתוף מפני שהם גזורים מפועלים ימצאו כמותם בנו אפילו השם המכונה בו על יהוה והוא אדני הוא <u>נגזר</u> * ממלת אדון [...]	כל שמותיו ית' הנמצאים בספרים כולם נגזרים מן הפעולות, וזה מה שאין העלם בו אלא שם אחד, והוא יו"ד ה"א וא"ו ה"א שהוא שם מיוחד לו יתעלה, ולזה נקרא שם מפורש, ענינו שהוא יורה על עצמו ית' הוראה מבוארת אין השתתפות בה. אמנם שאר שמותיו הנכבדים מורים בשתוף להיותם נגזרים מפעולות ימצא כמותם לנו כמו שבארנו, עד שהשם המכונה בו יו"ד ה"א וא"ו ה"א הוא גם כן נגזר מן האדנות, דבר האיש אדוני הארץ, וההפרש בין אמרך אדוני בחיריק הנו"ן ובין אמרך אותו בקמץ הנו"ן כהפרש בין אמרך שרי אשר ענינו השר שלי, ובין אמרך שרי אשת אברם שבזה הדור וכללות לאחרים,	כל שמות הבורא יתברך המצואים בספרים כולם הם <u>גזורים</u> מן הפעלים <u>וזה אינו נעלם</u> חוץ משם אחד והוא יו"ד ה"א וא"ו ה"א והוא שם נקצב לבורא יתעלה ועל זה נקרא שם המפורש ר"ל <u>כי</u> <u>הוא</u> יורה על עצם הבורא יתברך [יתעלה] ראיה ברורה אשר אין <u>בה שיתוף</u> ושאר שמותיו הנכבדים יורו בשתוף מפני שהם גזורים מפעלים ימצאו כמותם בנו <u>כמו</u> <u>שבארנו</u> אפילו השם המכונה בו על יו"ד ה"א וא"ו ה"א (אלף דלת נון יוד) הוא <u>גזור</u> ממלת אדון כמו דבר האיש אדוני הארץ וההפרש בין אמרך אדוני בחיריק ובין אמרך אדוני בקמץ כמו ההפרש בין אמרך שרי < אשר ענינו השר שלי > [בחיריק] ובין אמרך שרי > אשת אברם < [בקמץ] כי יש בו הרחבה כוללת לשתיים ותפארה.
וכבר נאמר אל המלאך אדוני שנ' אדני אם נא מצאתי חן בעיניך. ואולם בארתי לך זה הענין במלת אדוני המכונה בו שם הבורא מפני שהוא יותר מיוחד <u>ליתעלה</u> מכל השמות הידועות לבורא אבל שאריהם כגון דיין וצדיק וחונן ורחום ואלהים מן הידוע כי הם <u>כוללים</u> ונגזרים אבל השם אשר יהגו בו מן יו"ד ה"א וא"ו ה"א לא יודע לו גזרה ידועה* ולא ישתתף בו עם אחר <u>בחל"ק</u> אמר אבא <u>שאלו</u> ההוגה את השם באותיותיו <u>אין לו חלק לעה"ב</u> * ואין ספק כי זה השם הנכבד אשר לא ידובר בו כמו שידעת אלא במקדש, וכהני יהוה המקודשים <u>ובלבד</u> בברכת כהנים וכהן גדול וביום הצום יורה* על ענין נכבד שאין שתוף בין הבורא ובין זולתו בזה הענין וכו' [...]	וכבר נאמר למלאך אדני אל נא תעבור, ואמנם ביארתי לך זה באדני לכד המכונה בו, להיותו המיוחד שבשמות המפורסמים לו ית'. אמנם שאר שמותיו, כדיין וצדיק וחונן ורחום ואלהים, כלם הם מבוארי הכללות והגזרה, אך השם שאותיותיו יו"ד ה"א וא"ו ה"א לא יודע לו גזרה ידועה ולא ישתתף בו זולתו, ואין ספק שזה השם העצום אשר לא ידובר בו כמו שידעת אלא במקדש, וכהני השם המקודשים לכד בברכת כהנים וכהן גדול ביום הצום, יורה על ענין אחד, אין השתתפות בינו יתעלה ובין זולתו בענין ההוא, ואפשר שיורה כפי הלשון אשר אין אתנו היום ממנה אלא דבר מועט, וכפי. מה. שיקרא ג"כ על ענין חיוב המציאות.	וכבר נאמר אל המלאך אדוני אדוני אם נא מצאתי חן בעיניך <u>אל נא תעבור</u> ואולם בארתי לך זה הענין במלת אדוני המכונה בו שם הבורא מפני שהוא יותר מיוחד מכל השמות הידועות לבורא <u>יתברך</u> אבל שאריהם כגון דיין וצדיק וחונן ורחום ואלהים מן הידוע כי הם <u>כלליים</u> ונגזרים אבל השם אשר יהגו בו [מן] יו"ד ה"א וא"ו ה"א לא יודע לו גזרה ידועה ולא ישתתף בו עם אחר ואין ספק כי זה השם הנכבד אשר לא ידובר בו כמו שידעת אלא במקדש, וכהני השם המקודשים <u>בלבד</u> בברכת כהנים וכהן גדול וביום הצום יורה על ענין נכבד שאין שתוף בין הבורא <u>ית'</u> ובין זולתו בזה הענין ואולי יורה לפי הלשון אשר אין אנתנו [אותנו] יודעים ממנה היום כי אם מעט מעט וכפי מה שידובר בו על ענין חיוב המציאות

<p>ועל דרך כלל אומר כי מעלת זה השם והשמירה הגדולה ונוראה מלדבר בו [והשמירה מלדבר בו גדולה ונוראה] מפני שהוא מורה על עצם הבורא ית' מפני שלא ישתתף עם אחד מן הברואים בהוראה ההיא כמו שאמרו רז"ל* שמי המיוחד לי אבל שאר השמות כלם יורו על תארי' וכו' [...]</p>	<p>סוף דבר, גדולת זה השם והשמירה מלקרוא אותו להיותו מורה על עצמו ית', מאשר לא ישתתף אחד מן הברואים בהוראה ההיא, כמו שאמרו עליו ז"ל שמי המיוחד לי. אמנם שאר השמות הם כלם מורים על תארים לא על עצם לבד רק על עצם בעל תארים מפני שהם נגזרים ולזה יבאו לחשוב הרבוי ר"ל יבאו לחשוב מציאות תארים ושיש עצם וענין נוסף על עצם כי כן היא הוראת כל שם נגזר מן הפעלים כי הוא מורה על ענין ועל נושא לא ביאר אותו התחבר בו הענין ההוא. וכאשר התבאר במופת כי האלוה ית' אינו נושא התחברו בו ענינים ידענו שהשמות הנגזרים הם לפי יחס הפועל אליו או לפי ההישרה לשלמותו ולזה היה כועס רבי חנינה מאמרו הגדול הגבור והנורא לולא שני ההכרחים אשר זכר להיות אלו מביאים לחשוב תארים עצמיים רצוני לומר שהם שלמיות נמצאות בו</p>	<p>ועל דרך כלל אומר כי מעלת זה השם והשמירה הגדולה ונוראה מלדבר בו [והשמירה מלדבר בו גדולה ונוראה] מפני שהוא מורה על עצם הבורא ית' מפני שלא ישתתף עם אחד מן הברואים בהוראה ההיא כמו שאמרו עליו רז"ל [כמו שאמר ע"ה] שמי המיוחד לי אבל שאר השמות יורו כולם על תארים > לא על עצם לבד רק על עצם בעל תארים < מפני שהם נגזרים ועל כן אלה השמות יעבירו על לב אדם הרבוי רצוני לומר להחביר התארים על הבורא וכי יש עצם וענין נוסף על העצם כי כן הוא הוראת כל שם נגזר מן הפעלים כי הוא יורה על ענין ועל [דבר] מוסד שלא נזכר בבאור ונצמד עליו הענין ההוא. וכאשר התבאר במופת כי הבורא יתעלה אינו מוסד אשר נצמדו אליו ענינים נודע כי השמות הנגזרים לו הם או כפי ערך הפועל אליו או להורות השכל על שלמותו ועל זה היה קשה לרבי חנינה דברי האומר הגדול הגבור והנורא לולא [לולי] שני דברים המצריכים אשר זכר בעבור שאלה [כי אלה] יעבירו על הלב שיש תארים דבוקים [דבקים] בבורא רצוני לומר שהם כחות שלמות מצאות בו</p>
<p>וכאשר רבו אלה השמות הגזורות מן הפועלים לבורא יתברך העבירו קצת בני האדם כי יש לו תארים מרובים כרוב* הפועלים הנגזרים מהם וע"כ הבטיח כי יתן לבני האדם* מן השכל ושירחיק מהם זה השבוש ואמר ביום ההוא יהי<ה> יהוה אחד ושמו אחד ר"ל כשם שהוא אחד כך יקרא אז בשם אחד בלבד והוא המורה על עצמו בלבד לא שיהיה נגזר מפועל ובפרקי ר' אליעזר אמרו עד שלא נברא העולם היה הב"ה* ושמו בלבד התבונן איך זכר בביאור כ אלה השמות הנגזרים כלם נתחדשו אחר חדוש העולם, וזה אמת שהם כולם שמות הונחו לפי</p>	<p>וכאשר רבו אלו השמות הנגזרים מן הפעולות לשם יתעלה, הביאו קצת בני אדם לחשוב שיש לו תארים רבים כמספר הפעולות אשר נגזרו מהם, ולזה יעד בהגיע לבני אדם השגה שתסיר מהם זה הספק ואמר, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, ר"ל שכמו שהוא אחד, כן יקרא אז בשם אחד לבד, והוא המורה על העצם לבד ולא שהוא נגזר, ובפרקי רבי אליעזר אמר עד שלא נברא העולם היה הקדוש ברוך הוא ושמו בלבד, הסתכל איך גלה שאלו השמות הנגזרים כלם נתחדשו אחר חדוש העולם, וזה אמת שהם כולם שמות הונחו לפי</p>	<p>וכאשר רבו אלה השמות הגזורות מן הפעלים לבורא יתברך העבירו על לב קצת בני האדם כי יש לו תארים מרובים כפי רוב הפעלים הנגזרים מהם וע"כ הבטיח כי יתן לבני האדם השגת שכל אשר ירחיק מהם זה השבוש ואמר ביום ההוא יהי יהוה אחד ושמו אחד ר"ל כשם שהוא אחד כך יקרא אז בשם אחד בלבד והוא המורה על עצמו בלבד לא שיהיה נגזר מפועל ובפרקי ר' אליעזר > אמרו < עד שלא נברא העולם היה הקב"ה ושמו בלבד. והתבונן איך זכר בביאור כי אלה השמות הנגזרים כלם [בלבד] לא נתחדשו אלא לאחר חדוש העולם</p>

<p>כלם שמות. מכוונים כפי הפועלים המצויים* בעולם אולם כשתתבונן בישותו והיא פשוטה מכל פועל לא יהיה לו שם נגזר בשום פנים* אלא שם אחד אמתי להורות על ישותו ואין אצלינו שם שלא יהיה גזור לבד יהיה שהוא שם המפורש במלה מוחלטת ולא</p>	<p>הפעולות הנמצאות בעולם, אמנם כשתבחן עצמו נקי מיוחד מופשט מכל פעל לא יהיה לו שם נגזר בשום פנים, אבל שם אחד מיוחד להורות על עצמו, ואין אצלנו שם בלתי נגזר אלא זה והוא יו"ד ה"א וא"ו ה"א אשר הוא שם המפורש גמור, לא</p>	<p>וזה האמת כי כלם <u>הם</u> שמות מכוונים כפי הפעלים המצויים בעולם אולם כשתתבונן בישותו והיא פשוטה מכל פועל לא יהיה לו שם נגזר בשום פנים אלא אחד אמתי להורות על ישותו ואין אצלינו שם שלא יהיה [יהא] גזור לבד יהיה שהוא שם המפורש במלה מוחלטת ואל</p>
<p>תחשוב בלעדי זה <u>ולא תעבור</u> על לבך הבלי כותבי הקמיעות ומה שתשמע מהם או תמצא בספריהם המהבילים בשמות אשר חברו אותם ולא יורו על ענין בשום פנים ויקראו אותם שמות ויאמרו כי הם צריכים קדושה וטהרה וכי יכול* אדם לעשות בהם פלאות כי אלה הדברים לא נכון לאיש משכיל לשמוע אותם כל שכן להאמין בהם* ולא נקרא שם המפורש כי אם זה השם בן ארבע אותיות הנכתב ולא נקרא כפי אותיותיו ובפירוש אמרו בספרי כה תברכו את בני ישראל, כה בלשון הזה, כה בשם המפורש, ושם נאמר במקדש ככתבו, ובמדינה בכינויו, ובתלמוד נאמר כה בשם המפורש, אתה אומר בשם המפורש</p>	<p>תחשוב זולת זה ולא יעלה במחשבתך שגעון כותבי הקמיעות, ומה שתשמעה מהם או תמצאהו בספריהם המשוניים, משמות חברים, לא יורו על ענין בשום פנים, ויקראו אותם שמות, ויחשבו שהם צריכים קדושה וטהרה, ושהם יעשו נפלאות, כל אלה הדברים לא יאות לאדם שלם לשמעם, כל שכן שיאמינם, ואינו נקרא שם המפורש כלל זולת זה השם בן ארבע אותיות הנכתב אשר לא יקרא כפי אותיותיו, ובפירוש אמרו בספרי כה תברכו את בני ישראל, כה בלשון הזה, כה בשם המפורש, ושם נאמר במקדש ככתבו, ובמדינה בכינויו, ובתלמוד נאמר כה בשם המפורש, אתה אומר בשם המפורש</p>	<p>תחשוב בלעדי זה <u>ואל יעברו</u> [ואל תעברו] על לבך הבלי כותבי הקמיעות ומה שתשמע מהם או תמצא בספריהם המהבילים משמות [בשמות] אשר חברו אותם ולא יורו על ענין בשום פנים ויקראו אותם שמות ויאמרו כי הם צריכים קדושה וטהרה וכי יכול אדם לעשות בהם פלאות כי אלה הדברים לא נכון לאיש משכיל לשמוע אותם כל שכן להאמין בהם ולא נקרא שם המפורש כי אם זה השם בן ארבע אותיות הנכתב ולא נקרא כפי אותיותיו ובביאור אמרו בספרי כה תברכו <u>את בני ישראל כה, בלשון הקדש*, כה*</u>, בשם המפורש ונאמר שם במקדש ככתבו ובמדינה בכינויו ובתלמוד נאמר כה, בשם המפורש. אתה אומר <ב>שם המפורש</p>
<p>או אינו אלא בכינויו ת"ל ושמו את שמי המיוחד לי והנה התבאר לך כי שם המפורש הוא זה השם בן ארבע אותיות וכי הוא לבדו המורה על ישות הבורא מבלי <u>שיתוף</u> וענין אחר וע"כ אמרו עליו שמי המיוחד לי</p>	<p>או אינו אלא בכינויו, ת"ל ושמו את שמי, שמי המיוחד לי, הנה כבר התבאר לך כי שם המפורש הוא זה שם בן ארבע אותיות, ושהוא לבדו הוא המורה על העצם מבלי שתוף ענין אחר, ולזה אמרו עליו שמי המיוחד לי</p>	<p>או אינו [אומר] אלא בכינויו ת"ל ושמו את שמי, שמי המיוחד לי. והנה נתבאר לך כי שם המפורש [כי] הוא זה השם בן ארבע אותיות וכי הוא לבדו המורה על ישות הבורא מבלי <u>שתפות לענין</u> [וענין] אחר וע"כ אמרו עליו שמי המיוחד לי</p>

נגזרים; BSG המצויים: המצואים; BSG: om. Leipzig, 1687; במורה הנבוכים ... ר' משה] BSG: om. יתברך; BSG יתברך: יתעלה; BSG שם נקצב: והוא שם נקצב; BSG גזורים אמר: BSG, add. in marg. om. בחל"ק ... לעה"ב; BSG ידועה: ידוע; BSG נגזר: גזור; BSG מורא: מורה; BSG, add. in marg. om. יורה; BSG אבא שאול: אבא שאול אמר: מן; BSG האדם: אדם; BSG כרוב: כפי רוב; BSG רז"ל: רבותינו; BSG מפני: מן פני; om. פנים; BSG המצויים: המצואים; BSG: ה"ב: הקב"ה; BSG, add. in marg. om.

BSG, *add. in marg.* ; יוכל : יכול BSG ; בהן : בהם BSG // כה : כה BSG / המפורש : כה BSG ; תברכו את בני ישראל BSG ; הקדש : הזה BSG ; כה : כה תברכו BSG].

Omnia nomina creatoris benedicti inventa in libris omnibus derivata sunt ab operibus, & hoc minime latet, praeter unum nomen quod est יהוה, & est nomen appropriatum Creatori altissimo. Et propter hoc vocatur שם המפרש* schem hamephorasch, nomen expositum. Vult autem dicere, quod ipsum significat substantiam creatoris, & quidditatem ejus* significatione perfecta, & manifesta, in qua non est aequivocatio, neque mixtura, id est, nihil est, quod Deo communicet, sive participet in hoc nomine. Reliqua vero nomina ipsius gloriosa significant aequivoce, & cum mixtura, eo quod sint* derivata ab operibus similibus eis quae reperiuntur in nobis : Ita quod etiam nomen, quod dicitur loco יהוה* quod est אדני* adonay*, derivatum est ab hoc verbo אדון*, quod est Dominus. Et jam dictus est Angelus אדני*, sicut dicitur Gen. 18 vers. 3. Domine* si, quaeso, inveni gratiam in oculis tuis, Manifestavi autem tibi hoc in ipso verbo אדני* Adonai quo pronominatur nomen Creatoris, quia est magis appropriatum Deo altissimo* omnibus aliis nominibus notificantibus Creatorem. Caetera vero, sicut Judex*, Justus*, Pius*, Misericors, manifestum est* quod sunt communia ; & derivata. Nomen autem quod scribunt ex iod, He, Vau, He, nescitur eius derivatio nota : nec in eo participat* cum alio. In Distinctione Chelek Abba Saul dixit. Qui pronuntiat ipsum nomen quattuor litterarum cum litteris suis, non erit ei pars ad seculum futurum* : & non est dubium, quod hoc nomen gloriosum, quod non profertur* nisi in Sanctuario, sicut nosti, a sacerdotibus Domini sanctificatis, & solum in benedictione Sacerdotum, & tunc etiam a sacerdote magno, & in die jejunii, (gloriosae sanctificationis est,) in qua non est communicatio, neque participatio inter Creatorem, & aliquem alium, & c. Et breviter dico, quod Excellentia, & celsitudo* istius nominis ideo reputatur tanta, & cavetur ne loquatur aliquis per ipsum cautela magna, & terribili, quia significat substantiam, Essentiamque Creatoris, ita quod non communicat cum eo aliqua Creaturarum in significatione illa, sicut dixerunt magistri nostri, in persona scilicet Dei nomen meum unicum* mihi. Reliqua vero omnia nomina significant qualitates, & c. cumque multiplicata fuerint hujusmodi nomina Creatoris ab ejus operibus derivata, transire fecerunt super cor aliquorum filiorum Adae, quod ipse habet multas qualitates secundum multitudinem operum a quibus illa nomina derivantur : & propter hoc promisit dare hominibus intellectum, qui emovere ab eis hujusmodi errorem. Et dixit Zachar. 14 v. 9.* In die illa rei Dominus Unus, & nomen ejus Unum : Vult dicere quod sicut ipse Deus est Unus, sic vocabitur tunc nomine uno tantum, quod significat Substantiam, vel Essentiam* ejus tantum absque derivatione ab aliqua actione. Dictum est autem in distinctionibus* R. Eliezer, Cum adhuc non erat creatus mundus, erat Deus*, & nomen ejus tantum. Animadvertite quomodo evidenter ostendit, quod omnia ista Dei nomina derivata,*

noviter sunt inventa post creationem mundi : & hoc est certum, quod omnia dominantur ab aliquibus operibus inventis in mundo : sed cum tu animadvertis Dei essentiam ab omni operatione expoliata, nullatenus erit ei nomen derivatum ; sed Unum tantummodo nomen statutum ad significandum Essentiam ejus. Nullum autem nomen est apud nos quod non sit derivatum praeter יהוה quod est nomen expositum absolute : nec aliud credas quam istud : neque transeant per cor tuum vanitates scribentium breviter, & ea quae forte audisti ab eis, vel invenisti in libris eorum vanissimis delirantium nomina quaedam, quae composuerunt, nihil omnino significantia, vocantque illa nomina, & dicunt quod multa sanctitas, &* munditia necessaria est ad hoc ut habeant effectum. Et quod possibile est homini facere miracula* cum iis : non enim convenit* homini prudenti audire hujusmodi* vanitates, sive insanias, nedum credere. Nec est aliquod aliud nomen, quod vocetur Schem hamephoras, nisi hoc nomen gloriosum* filius quattuor litterarum, quia non legitur cum litteris suis manifeste, & aperte* : Dixerunt enim* in libro qui dicitur Siphre, Sic benedicetis filios Israel, sic in lingua ista, sic in Schemhamephoras. Dicebatur autem in Sanctuario, sicut scriptum est : in civitate vero secundum quod pronuntiatur ; id est, pro eo dicebatur* Adonai. Dictum est quoque in Talmud, sic benedicetis cum Schemhamephoras, vel cum pronominatione ejus ? Docet quid sit dicendum quod ait, & nominate* nomen meum unicum scilicet mihi. Ecce expositum est tibi, quod Schemhamephoras est istud nomen quattuor litterarum, quod &* ipsum solum significat, & ostendit Essentiam creatoris absque mixtura, & significatione altera : et ideo dixerunt magistri, nomen meum Unicum mihi. Haec Rabi Moyses.*

[Benedicti : *om.* BSG ; שם המפורש : schem hameforas BSG ; quod ... ejus : quod ipsum est significans vel ostendens substantiam creatoris vel quidditatem eius BSG ; sint : sunt BSG ; loco יהוה : loco nominis IIII litterarum BSG ; adonay : adonay vel dominus BSG ; אדון : adon BSG ; Domine : adonay BSG ; אדוני : *om.* BSG ; Deo altissimo : sibi deo altissimo BSG ; ante Judex, dayyan vel *add. in marg.* BSG ; ante Justus, çaddiq vel *add. in marg.* BSG ; ante Pius, hannun vel graciosus *add. supra lineam* BSG ; manifestum est : ut notum *add. supra lineam* BSG ; nec in eo participat : nec participat in eo BSG ; in Distinctione : in pereq BSG ; in Distinctione ... futurum : *om.* BSG, *add. in marg. sup., cum Hebraico texto* ; non profertur : non profertur neque pronuntiatur BSG ; gloriosae sanctificationis est : M, B, BSG ; excellentia et celsitudo : celsitudo et excellencia BSG ; unicum : unicum vel appropriatum BSG ; v. 9. : *om.* BSG ; substantiam vel essentiam ejus : substantiam ejus vel essentiam BSG ; in distinctionibus : in peraqim vel distinctionibus BSG ; Deus : deus sanctus et benedictus BSG ; animadvertis : animadvertes BSG ; יהוה : yod he uau he BSG ; et : atque BSG ; facere miracula : miracula facere BSG ; non enim convenit : non convenit enim BSG ; hujusmodi :

hujuscemodi BSG ; gloriosum : *om.* BSG, *add. in marg.* ; manifeste et aperte : manifeste autem et cum expositione BSG ; enim : *om.* BSG ; nominate : ponite vel *add. in marg.* BSG ; quod et : et quod BSG].

X

Pugio fidei, III, *Dist.* III, 4, 4 (Leipzig 1687, p. 686-689 [ff. 541-543] ; BSG 1405, ff. 239r, l. 18 à 241r, l. 29) ; *Guide*, I, 62 ; IT, p. 128-131 ; Hébr. 682, ff. 56v, col. 2, l. 18 à 57v, col. 2, l. 8 ; AH, p. 243-247 (I, 61) ; trad. S. Munk : vol. I, p. 273-279.

Contexte et contenu : dans un chapitre consacré à la nature, à la mission, et au nom du Messie (*De adventu Messiae ad salvandum Adam, & filios ejus, & quod ipse Deus a Deo ad hoc missus, & nomine Dei vocatus*), considérations relatives au tétragramme (*Ille mittendus vocatur יהוה de quo nomine arcana, & subtilissima dissertatio instituitur*).

Est autem hic sciendum, quod supra *cap. 2 tertiae dist.** Multa dicit* *R. Moseh filius Maimon** de isto nomine* scitu digna in § 9 quibus videtur hic adjiciendum*, quod ipse* ait *c. 62 part. I Moreh Nebhuchim*, sive* doctoris* nutantium :

[Quod... tertiae dist. : quod supra in secundo hujus tertiae distinctionis capitulo In qua praemittendum BSG ; multa dicit : dicit multa BSG ; R. ... Maimon : rabi moyses BSG ; de isto nomine : de isto glorioso nomine IIII literarum BSG ; videtur hic adjiciendum : Quibus hoc videtur addiciendum BSG ; ipse : idem ipse BSG ; Moreh ... sive : *om.* BSG ; doctoris : directoris BSG].

<i>Pugio fidei</i>	Trad. Ibn Tibbon	Trad. Al-Ḥarizi
אמר משה במורה הנבוכים בפ' ס'א' מן חלק ראשון*		
נצטונו בברכת כהנים, ויש בה שם ה' ככתבו שהוא שם המפורש, ולא היה נודע לכל אדם איך יהגו בו או באיזה תנועה יניעו כל אות מאותיותיו, או אם צריך להיות קצת אותיותיו דגשות או רפות והיו אנשי החכמה מקבלים זה מזה ענין לימודו ואיך יהגו בו ולא ילמדוהו לאדם אלא לתלמיד הגון פעם אחת בשבוע, ואני מאמין כי זה אשר אמרו שם* בן ארבע אותיות חכמים מוסרין אותו לבניהם ולתלמידיהם פעם אחת בשבוע	ציונו בברכת כהנים, ובה שם ה' ככתבו אשר הוא שם המפורש, ולא היה נודע אל כל אדם איך יהיה הדבור בו ובאי זה תנועה יניע כל אות מאותיותיו, או ידגש קצת אותיותיו אם היתה אות מקבלת דגשות, אבל אנשי החכמה היו מוסרים אותו זה לזה, ר"ל תאר הדבור בו, ולא היו מלמדים אותו לאדם אלא לתלמיד הגון פעם אחת בשבוע, ואני סובר שזה שאמרו שם בן ארבע אותיות חכמים מוסרין אותו לבניהם ולתלמידיהם פעם אחת בשבוע,	נצטונו בברכת כהנים, ויש בה שם ה' ככתבו שהוא שם המפורש, ולא היה נודע לכל אדם איך יהגו בו או באיזה [באין] תנועה יניעו כל אות מאותיותיו, או אם צריך להיות קצת אותיותיו דגשות או רפות והיו אנשי החכמה מקבלים זה מזה ענין לימודו ואיך יהגו בו ולא ילמדוהו לאדם אלא לתלמיד הגון פעם אחת בשבוע.
ואין* זה הלימוד איך ידבר בו בלבד, אלא ללמד הענין אשר בעבורו נקצב זה השם כי יש בו סוד אלהי, ועוד היה אצלם שם בן שנים עשר אותיות אשר היה בקדושתו פחות משם בן ארבע אותיות, והקרב אלי ומה שאני חושב כי לא היה שם אחד אלא שני שמות או שלשה מקובצים ואותיותיהם שנים עשר, והיו מכוונים* הראשונים כל פעם שיבא בקריאה שם בן ארבע אותיות, כמו שנכנה אנתנו היום אותו באל"ף דל"ת נו"ן יו"ד, וזה שהוא ב"ב אותיות, אין ספק כי היה מורה על ענינים יותר מיוחדים מראיית אדני,	אין זה איך יהיה הדבור בו לבד, אלא ללמד גם הענין אשר בעבורו ייוחד זה השם ויהיה בו סוד אלהי, עוד שהיה אצלם שם בן שנים עשרה אותיות והוא בקדושה למטה מזה השם בן ארבע אותיות, והקרב אצלי שלא היה שם אחד אלא שני שמות או שלשה כלל אותיותיהם שנים עשרה, והיו מכנים בו בכל מקום שיהיה מזדמן להם בקריאתם שם בן ארבע אותיות, כמו שנכנה אנחנו היום באל"ף דל"ת, וזה השם גם כן אשר הוא בן שנים עשרה אותיות, אין ספק שהיה מורה על ענין יותר מיוחד מהוראת אל"ף דל"ת,	ואין זה הלימוד איך ידובר בו בלבד, אלא לימוד הענין אשר בעבורו נקצב זה השם כי יש בו סוד אלהי, ועוד היה אצלם שם בן שנים עשר אותיות אשר הוא בקדושתו פחות משם בן ארבע אותיות, והקרב אלי (מה שאני חושב) כי לא היה שם אחד בלבד אלא שני שמות או שלשה מקובצים ואותיותיהם שנים עשר, והיו מכנים הראשון כל פעם שיבוא בקריאה שם בן ארבע אותיות, כמו שאנו מכנים אותו היום באל"ף דל"ת, וזה השם שהוא בן שנים עשרה אותיות, אין ספק כי היה מורה על ענינים יותר מיוחדים מהוראת [מראיית] אל"ף דל"ת,
ולא היה נמנע ולא יסתירוהו מאיש מבעלי חכמה, אלא כל הרוצה ללמדו ילמדוהו, לא כן שם בן ארבע אותיות כי לא ילמדוהו לעולם היודעים אותו אלא לבניהם ותלמידיהם פעם אחת בשבוע, וכאשר רבו בעולם אנשים [מופרקים*] משולחים ולמדו שם בן י"ב אותיות והיו משחיתים בו האמונות, כמו	ולא היה נמנע ומעולם מאחד מבני החכמה, אלא כל מי שביקש ללמדו ילמדוהו, ולא היה כן שם בן ארבע אותיות שלא ללמדו מעולם אדם ממי שידעו אלא לבנו ותלמידו פעם אחת בשבוע, וכאשר היו אנשים פרוצים לומדים זה השם בן י"ב אותיות ומפסידים בו אמונות, כמו שיקרה לכל מי שאינו שלם כשידע	ולא היה נמנע ולא יסתירוהו מאיש מבעלי חכמה, אלא כל הרוצה ללמדו ילמדוהו, ולא כן שם בן ארבע אותיות כי לא למדוהו לעולם היודעים אותו אלא לבניהם ותלמידיהם פעם אחת בשבוע, וכאשר רבו בעולם אנשים פריצים משולחים ולמדו שם בן [מבן] שנים עשרה אותיות

<p>שיקרה למי שאינו שלם כשידע כי אין הדבר כמו שנראה לו תחלה, העלימו זה [שהם] = השם ג"כ ולא למדוהו אלא לצנועים שבכהונה, לברך בו את העם במקדש, וכש־מנעו זכר שם המפורש מן המקדש לרוע <u>מעשי</u> בני אדם אמרו משמת שמעון</p>	<p>שהדבר אינו כמו שהיה מדמה אותו תחלה, הסתירו זה השם גם כן ולא היו מלמדים אותו אלא לצנועים שבכהונה, לברך בו בני אדם במקדש, שכבר פסקו מלזכור השם המפורש במקדש ג"כ להפסד האנשים, אמרו משמת שמעון</p>	<p>והיו משחיתים בו <u>האמונות</u>, כמו שיקרה למי שאינו שלם כשידע כי אין הדבר כמו שנראה לו תחלה, העלימו זה השם ולא למדוהו אלא לצנועים שבכהונה, לברך בו את העם במקדש, וכשמנעו זכר שם המפורש מן המקדש לרוע <u>מעשה</u> בני אדם אמרו משמת שמעון</p>
<p>הצדיק בטלו אחיו הכהנים מלברך בשם <u>ארבע אותיות</u> אבל היו <u>מברכים</u> בשם בן י"ב אותיות, אמרו בראשונה שם בן י"ב אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה מבליעין אותו בנעימות אחיהם הכהנים, אמר רבי טרפון פעם אחת עליתי אחר אבי אימא לדוכן והסתי אזני אצל כהן ושמעתי שהבליעו בנעימות אחיו הכהנים,</p>	<p>הצדיק בטלו אחיו הכהנים מלברך בשם אלא היו מברכים בזה שם בן שתיים עשרה אותיות, אמרו בראשונה שם בן י"ב אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפריצים היו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה מבליעין אותו בנעימות אחיהם הכהנים, אמר רבי טרפון פעם אחת עליתי אחר אבי אימא לדוכן והסתי אזני אצל כהן ושמעתי שהבליעו בנעימות אחיו הכהנים,</p>	<p>הצדיק בטלו אחיו הכהנים מלברך בשם אבל היו <u>מברכין</u> בשם בן י"ב אותיות, אמרו [ואמרו] בראשונה שם בן י"ב אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפריצים היו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה מבליעין אותו בנעימות אחיהם הכהנים, אמר רבי טרפון וכו'</p>
<p>והיה להם שם בן מ"ב אותיות, ו<u>מן יודוע לכל בעל שכל</u> כי לא יתכן בשום פנים להיות מ"ב אותיות* מלה אחת, אבל היו מלות מקובצות והיה <u>כל כלל</u> אותיותיהם שתיים ואין ספק כי המלות ההם <u>היו מוריס</u> על ענינים. בהכרח והענינים ההם <u>היו מקרבים השכל מדעת*</u> אמתת עצם <u>הבורא</u> בדרך אשר אמרנו*, ואולם נקראו אלו המלות הרבות שם <u>כי המה מורות</u> על ענין אחד [...]</p>	<p>והיה אצלם גם כן שם בן שתיים וארבעים אותיות, וידוע אצל כל בעל ציור שאי איפשר בשום פנים שיהיו מ"ב אותיות מלה אחת, אמנם היו אלו מלים רבות כלל אותיותיהם שתיים וארבעים, ואין ספק שהמלות ההם מורות על ענינים בהכרח הענינים ההם יקרבו לאמתת ציור עצמו יתעלה בפנים אשר אמרנו, ואמנם נקראו אלו המלות הרבות האותיות שם להיותם מוריס על ענין אחד לבד כשאר השמות המיוחדים, ואמנם רבו המלות להבנת הענין,</p>	<p>והיה להם <u>גם בן שם בן מ"ב אותיות</u>, וידוע <u>לכל בעלי ציור</u> כי לא יתכן בשום פנים להיות מ"ב אותיות [ב] מלה אחת, אלא היו מלות מקובצות והיה <u>כל כלל</u> אותיותיהם שתיים וארבעים, ואין ספק כי המלות ההם <u>הם מורות</u> על ענינים על כל פנים והענינים ההם <u>יקרבו השכל לידיעת</u> אמתת עצם <u>יתברך</u> בדרך אשר אמרנו, ואולם נקראו אלו המלות [אלה השמות] > הרבות <u>האותיות</u> שם <u>להיותם מוריס</u> על ענין אחד לבד כשאר השמות המיוחדים, ואמנם רבו המלות < לבונן הענין,</p>
<p>כי הענין האחד אפשר שיוכן במלות רבות, והבן זה. ודע שזה הדבר אשר ילומד היה למוד הענינים שמורים עליהם השמות ההם, לא הדבור לבד באותיות הערומות מכל ציור,</p>	<p>כי הענין האחד אפשר שיוכן במלות רבות, והבן זה. ודע שזה הדבר אשר ילומד היה למוד הענינים שמורים עליהם השמות ההם, לא הדבור לבד באותיות הערומות מכל ציור,</p>	<p>כי הענין האחד <u>אי אפשר</u> שייבנוהו אלא <u>במלות רבות</u>, על כן התבונן בזה לדעת [ודע] כי זה הדבר המורה לידיעת הענינים אשר יורו עליהם השמות ההם, לא היה פשט הדבר באותיות הנקיות מכל מחשבה</p>
<p>לא אמרו לעולם על שם בן י"ב אותיות ולא על שם בן מ"ב אותיות שהוא שם המפורש אבל שם</p>	<p>ולא נקרא כלל שם בן שתיים עשרה אותיות זה ולא שם בן ארבעים ושתיים אותיות שם המפורש, אבל</p>	<p>לא אמרו לעולם על שם בן י"ב אותיות [ולא אמרו על זה לעולם שם בן י"ב אותיות] ולא על שם בן</p>

מ"ב אותיות שהוא שם המפורש אבל שם המפורש הוא שם המיוחד לו כמו שבארנו, אבל [כל] אלה השנים האחרים היו מלמדים ונותנים לאדם מדע אלהי בהכרח והראיה על זה מה שאמרו שם בן מ"ב אותיות קדוש ומקודש, ואין מוסרין אותו אלא למי שהוא צנוע ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר*	שם המפורש הוא השם המיוחד לו כמו שבארנו. אמנם אלו השנים האחרים היו מלמדים קצת חכמה אלהית בהכרח, והראיה על היותו מלמד חכמה, אמרם עליו שם בן מ"ב אותיות קדוש ומקודש, ואין מוסרים אותו אלא למי שצנוע ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר	המפורש הוא השם המיוחד לו כמו שביארנו, אבל אלה השנים האחרים היו מועילים ונותנים לאדם מדע אלהים בהכרח והראיה על זה מה שאמרו רבותינו שם בן מ"ב אותיות קדוש ומקודש, ואין מוסרין אותו אלא למי שהוא צנוע ועומד בחצי ימיו [...]
ואינו מעמיד על מדותיו ודבורו בנחת עם הבריות, וכל היודעו וזהיר בו ומשמרו בטהרה אהוב למטה* ואימתו מוטלת על הבריות ותלמודו מתקיים בידו ונוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא,	ואינו מעמיד על מדותיו ודבורו בנחת עם הבריות, וכל היודעו וזהיר בו ומשמרו בטהרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הבריות ותלמודו מתקיים בידו ונוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא,	ואינו מעמיד על מדותיו ודבורו בנחת עם הבריות, וכל היודעו וזהיר בו ומשמרו בטהרה הוא אהוב למעלה* ונחמד למטה* ואימתו מוטלת על הבריות ותלמודו מתקיים בידו ונוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא,
זה כתוב בתלמוד, ומה מאד רחוק מה שהובן מזה הדבר מן הכוונה אשר התכוון עליה האומר כי רוב בני אדם יחשבו כי הם אותיות	זה כתוב בתלמוד, ומה מאד רחוק מה שיובן מזה המאמר מכוונת אומר, וזה כי הרוב יחשבו שהם אותיות	זה כתוב בתלמוד, ומה מאד רחוק מה שהובן מזה הדבר מן הכוונה אשר התכוון עליה האומר כי רוב בני אדם יחשבו כי הם אותיות
ידובר במ ואין בהם ענין אשר ישיגו אלה המעלות הגדולות ושיצטרך להם לתקון אלה המדות רוב הנונה כמו שזכר ומבואר הוא כי כל זה אינו אלא הודעת ענינים אלהיים מכלל הענינים שהם סתרי תורה [...]	ידובר בהם לא דבר אחר ולא יפורש להם ענין ויגיעו בהם אל אלו הענינים העצומים, וצריך מי שירצה להכונת המדות האלו וההזמנה הרבה אשר זכר, ומבואר הוא שזה כולו אינו רק הודעת ענינים אלהיים מכלל הענינים שהם סתרי תורה כמו שביארנו, וכבר התבאר בספרים המחוברים בחכמה האלהית שזאת החכמה אי אפשר לשכחה, ר"ל השגת השכל הפועל והוא ענין אמרו ותלמודו מתקיים בידו.	ידובר במ ואין בהם ענין אשר ישיגו אלה המעלות הגדולות ושיצטרך להם לתקון אלה המדות רוב ההכנה כמו שזכר ומבואר הוא כי כל זה אינו אלא הודעת [ה] ענינים [ה]אלהיים מכלל [מכל] הענינים אשר הם סתרי תורה כמו שביארנו, וכבר התבאר בספרים הכתובים במדע האלהי כי זה המדע אי אפשר לשכוח אותו, ר"ל השגת השכל הפועל והוא ענין מה שאמרו ותלמודו מתקיים בידו.
וכמצאו אנשי רשע וסכלים* אלה הדברים היה להם יכולת על הכזב שיאמרו כי כשיחברו איזה אותיות איזה אותיות שירצו יוכלו לעשות כך וכך, וכשיכתבו אותו ענין כך וכך ואחר כך נכתבו הכוזבים ההם אשר בדו מלבם הרשעים, ובאו הספרים* ההם לידי הפתאים שאין להם הכרה להכיר בה האמת מן השקר [...]	וכאשר מצאו האנשים הרעים הפתאים אלו הדברים התרחב להם הכזב, והמאמר שיקבצו אי זה אותיות שירצו ויאמר שזה הוא שם יעשה ויפעל כשיכתב או כשיאמר על תאר כך, ואחר כך נכתבו הכוזבים ההם אשר בדאם הרע הפתי הראשון, ונעתקו הספרים ההם לידי הטובים רכי הלב הסכלים אשר אין אצלם מאזנים ידעו בהם האמת מן השקר, והסתירות ונמצאו בזבובותם	וכמצאו אנשי רשע וסכלים אלה הדברים היה להם יכולת על הכזב שיאמרו כי כשיחברו איזה אותיות איזה אותיות שירצו יוכלו לעשות כך וכך, כשיכתבו אותו או יאמרו אותו על ענין כך וכך ואחר כך [כך] נכתבו הכוזבים ההם אשר בדו מלבם הפתאים הרשעים הראשונים, ובאו הספרים ההם לידי הסכלים [הענינים] הפתיים שאין להם הכרה להכיר האמת מן השקר והעלימו אותם ונמצאו אלה

		השמות בסגולות חפציהם אשר השאירו אחריהם
והאמינו בם יחשבנו* כי הם אמתיים כי כמו שנאמר פתי יאמין לכל דבר.	ונחשב בהם שהם אמת. וסוף דבר פתי יאמין לכל דבר.	וחשבו המוצאים אותם כי הם אמתיים ועל דרך כלל פתי יאמין לכל דבר.

[ראשון] BSG (om. Leipzig, 1687) שם : ששם ; BSG (*add. supra lineam*) : « In ed. exemplar. textus iste Hebr. paulo aliter legitur » *in marg.* Leipzig, 1687 ; כמו לעיל : BSG ; ואינו ... משתכר // ; BSG אפשר ... רבות : אפשר שיבינוהו במלות רבות ; BSG ; זה כתוב : זה הוא הכתוב ; BSG // למעלה ... למטה : מלמעלה ... מלמטה ; BSG ; הספרים ; M מן הכוונה אשר הנכון אליו : ממה שהתכוין אליו ; BSG ; הסכלים ; BSG ; BSG (*add. supra lineam*) BSG] יחשבו : וחסבו (ש) ; BSG הכתובים

Mandatum est nobis benedici a sacerdotibus ; & ibi est nomen Dei secundum propriam scripturam, & ipsum est nomen expositum, sive Schemhamephorasch*. Non erat autem omni homini notum qualiter proferebatur, vel cum qua vocali sonabant quamlibet literam ejus, & (utrum*) oportebat quod aliquae earum duplicarentur, vel simpliciter, & leniter proferrentur. Erant autem homines sapientes recipientes ab invicem significationem, et modum prolotionis ejus, & non docebant aliquem illud nisi discipulum eo dignum semel in hebdomada. Et ego credo quod istud quod dixerunt, scilicet quod sapientes docebant nomen illud quatuor literarum filios suos, & discipulos* una vice in hebdomada, non erat hoc docere solummodo qualiter proferretur ; sed docere significationem propter quam hujusmodi* nomen inventum est & expositum* ; in eo quippe est divinum mysterium. Erat quoque adhuc apud eos nomen quod dicebant filium duodecim literarum, quod utique erat in sanctitate, & reverentia citra nomen quatuor literarum*. Est autem in promptu quantum ad me, & id quod ego vehementer opinor, quod non erat unum nomen ; sed duo, vel tria nomina congregata, quorum litera erant duodecim ; & illi priores sancti videlicet patres quotiescunque in sacra Scriptura occurrebat nomen quatuor literarum*, pronominebant*, & exponebant ipsum per duodecim literas*, sicut nos hodie per אדני pronomineamus ipsum*. Et procul dubio istud nomen* duodecim literarum* significabat significationes majoris (Unitatis*) quam id quod significat hoc nomen אדני*. Et non prohibebant, nec occultabant ipsum ab aliquo (Domino scientiae*) ; sed quicumque volebat illud addiscere, docebant illum* ; non sic autem nomen quatuor literarum ; nunquam quippe docebant ipsum* hi qui sciebant nisi filios suos, atque discipulos semel in septimana* (& hoc quando tales erant quales eos infra describit.*) Cumque multiplicati sunt in mundo homines schismatici, & dissoluti, didicerunt nomen illud duodecim literarum*, & corrumperunt* credentias*

cum eo ; sicut accidit ei qui est imperfectus, quando percipit quod non habet se* res sicut fuerat sibi visum* a principio ; tunc, inquam, etiam occultaverunt* istud nomen duodecim literarum, & non docuerunt id* ulterius nisi honestos, & pudicos* qui erant in sacerdotio, ut benedicerent cum eo populum in Sanctuario. Quando autem prohibuerunt memoriam nominis expositi de Sanctuario propter malitiam filiorum Adam ? Dixerunt, Ex quo mortuus fuit Rabban Simeon Justus, (irritaverunt*) fratres ejus sacerdotes benedicere cum nomine quatuor literarum. Benedicabant autem* cum nomine duodecim literarum. Dixerunt Magistri, scilicet in Talmud, quod in principio docebant nomen duodecim literarum, &c. Vide supra reliqua*. Rursum etiam erat illis* aliud nomen quadraginta duarum literarum. Constat autem omni homini intellectum habenti quod nullo modo, nullaue ratione possibile est esse, vel fuisse unam dictionem solummodo* quadraginta duarum literarum : sed erant multae dictiones congregatae, quarum literarum summa erat* (quadraginta duae.*) Nec debet, nec potest cuiquam esse ambiguum quin illae dictiones haberent, ulterius nisi honestos, rarum, & ostenderent significationes necessario quae appropinquare faciebant intellectum ad cognitionem veritatis substantiae Creatoris. Vocatae sunt autem multae hujusmodi* dictiones nomen, quia unam significationem pariter ostendebant : una quippe significatio potest ostendi & dari intelligi multis dictionibus. Quapropter animadvertite hoc. Scito quoque quod nunquam dixerunt de nomine duodecim literarum, neque de nomine quadraginta duarum literarum, quod esset Schemhamephorasch, id est nomen expositum ; sed Schemhamephorasch sine* dubio est nomen unicum ei*, id est, Deo*, nomen quatuor literarum, sicut ostendimus. Ista vero alia duo nomina tribuebant, atque praestabant homini necessario cognitionem, ac notitiam Dei. Ostenditur autem hoc ex eo quod Magistri nostri dixerunt, Nomen quadraginta duarum literarum* sanctum, & sanctificans est : Et non erant docentes ipsum nisi illum* qui pudicus, & honestus erat*, & qui jam pervenisset ad medium dierum suorum, & qui non esset iracundus, nec ebriosus, nec in suis malis moribus obstinatus, aut pertinax, & cujus sermo esset in tranquillitate cum creaturis. Quicumque vero sciebat illud, & habebat in reverentia, & servabat illud in munditia*, erat dilectus a Deo*, & desiderabilis ab hominibus*, ac* timor, &* reverentia ejus incutiebatur creaturis, & doctrina ejus persistebat in manu ejus et haereditate acquirebat duo secula, seculum istud*, &* futurum*. Hactenus Talmud*. Valde autem longum* est hoc quod ex istis verbis* datur intelligi ; tanta videlicet morum honestas, atque compositio ab eo quod multi hominum existimaverunt, atque dixerunt, videlicet quod erant praedicta nomina literae quibus homo loquebatur ; sed non erat in iis aliqua sententia, vel significatio, quae praemissa magnalia requireret, & quae exigeret, & cui necessaria esset tanta morum compositio, quanta praedicta est. Manifestum autem est* quod totum hoc quod dictum est, non est dictum nisi ad dandum cognoscere sententias, vel*

significationes divinas de numero significatorum quae sunt mysteria legis. Postquam vero invenerunt homines quidam mali, ac stulti hujusmodi verba quae dicta sunt, scilicet de supradictis nominibus, habuerunt potentiam mentiendi, atque dicendi, quod quando aliquae literae conjunguntur, ut ipsi volunt, habent talem effectum, & talem, si scribatur, vel dicatur* tali modo, vel tali. Post haec vero scripta sunt illa mendacia quae invenerunt* illi homines impij* de corde suo, perveneruntque scripta illa ad manus insipientium, qui carebant discretione qua discernere possent verum a falso, & crediderunt illis scripturis, et* confisi sunt quod essent vera*, scribitur enim* Proverb. 14 v. 15. Stolidus*⁴⁷ credit omni verbo. Hucusque R. Moseh filius Maimon*.*

[Est : *om.* BSG, *add. supra lineam* ; nomen expositum sive schem hamephorash : sem hameforas sive nomen expositum BSG ; utrum : ubi M ; quod ... discipuli : quod nomen filium IIII literarum sapientes docebant ipsum filiis suis atque discipulis BSG ; hujusmodi : hujusmodi BSG ; expositum : inpositum BSG ; nomen quatuor literarum : nomen quod est filius IIIIor literarum BSG ; nomen quatuor literarum : nomen quatuor literarum, sive yod he uau he BSG ; pronomina : pronomina ipsum BSG ; ipsum ... literas : eum XII literis BSG ; sicut ... ipsum : quemadmodum hodie nos pronomina ipsum cum alef, dalet, nun, yod, sive cum adonay BSG ; et procul dubio istud nomen : et istud procul dubio nomen BSG ; istud : *om.* BSG ; nomen duodecim literarum : nomen filium XII literarum BSG ; (Unitatis) : (proprietas) *in marg.* Leipzig, 1687 ; אדני : adonay BSG ; (Domino scientiae) : (studioso) *in marg.* Leipzig, 1687 ; illum : eum BSG ; ipsum : illud aliquando BSG ; septimana : septena BSG ; tales erant : tales erant [supple ?] BSG ; quales ... describit : quales describit eos infra BSG ; nomen ... literarum : nomen filium XII literarum BSG ; corrupuerunt : corrumpebant BSG ; sicut : quemadmodum BSG ; quod non habet se : quod non se habet BSG ; sicut ... visum : sicut sibi fuerat visum BSG ; etiam occultaverunt : occultaverunt etiam BSG ; id : eum BSG ; honestos et pudicos : honestis et pudicis BSG ; (irritaverunt) : (desierunt, cessaverunt) *in marg.* Leipzig, 1687 ; benedicabant autem : erant autem benedicantes : BSG ; etc. vide supra relicta : literarum ... omni homini sicut superius dictum est BSG ; illis : eis BSG ; una dictionem solummodo : unam solummodo dictionem BSG ; quarum literarum summa : quarum summa literarum BSG ; duae : duarum M ; hujusmodi : hujusmodi BSG ; sine : absque BSG ; ei : sibi BSG ; Deo : deo sancto et benedicto BSG ; nomen ... literarum : nomen quod est filius quadraginta duarum literarum, vel nomen quod est XL duarum literarum sive BSG ; illum : illi BSG ; qui ... erat : qui esset pudicus et honestus BSG ; illud in munditia : et servabat ei mundiciam vel in mundicia observabat illud BSG ; a Deo : a superiori vel a deo BSG ; ab

47. Jérôme a « Innocens credit omni verbo ».

hominibus : ab inferiori vel ab hominibus BSG ; ac : et BSG ; et : ac BSG ;
seculum istud : seculum, scilicet istud BSG ; et : atque BSG ; futurum : venturum
BSG ; hactenus Talmud : *om.* BSG ; longum : longe BSG ; ex istis verbis : ex verbis
istis BSG ; autem est : est autem BSG ; mysteria legis : arcana vel mysteria sive
secreta legis BSG ; scribatur ... dicatur : scribantur ... dicantur BSG ; invenerunt :
... invenerunt BSG ; illi homines impii : homines illi impii BSG ; et : *add. supra*
lineam BSG ; vera : vera nomina BSG ; scribitur enim : sic scriptum enim BSG ;
stolidus : péthi vel stolidus BSG ; hucusque ... Maimon : haec r. Mosse BSG].

XI

Pugio fidei, III, *Dist.* III, 4, 10 (Leipzig 1687, p. 693-694 [f. 546] ; BSG 1405,
f. 244v, l. 22-29) ; *Guide*, I, 63 ; IT, p. 133-134 ; Hébr. 682, f. 58v, col. 2, l. 26 s.
(I, 62) ; AH, p. 252 ; trad. S. Munk : vol. I, p. 284-285.

Contexte et contenu : au sein du même chapitre, référence au *Guide*, parmi
d'autres preuves que le nom שדי s'applique à Jésus.

Porro, dum sit qui haec, quae dicta sunt*, intelligat & ea diligenter
advertat, videbit profecto aliud quoddam nomen divinum* soli
Messiae, Domino scilicet* nostro Jesu Christo proprie convenire,
quod dicitur in Hebraico שדי* sub duabus syllabis. *Schaddai* quippe,
ut dicit R. Moyses filius Maimon in libro Moreh Nebouchim*
cap. 62, part. 1. Est nomen compositum ex hoc nomine די*, & ex litera*
*דו.** ש vero *sufficientiam* denotat*, etc.⁴⁸

[Dicta sunt : sunt dicta BSG ; aliud quoddam nomen divinum : quoddam
aliud divinum nomen BSG ; scilicet : videlicet BSG ; שדי : sadday BSG ; in libro
Moreh Nebouchim : in libro qui dicitur apud eos more hanebokim vel director
nutantium BSG ; cap. 62 : in fine sexagesimi primi pereq, vel capitulo primae
partis BSG ; די : day BSG ; ex litera ש : ex litera quae dicitur sin BSG ; denotat :
sinificat BSG].

XII

Pugio fidei, III, *Dist.* III, 12, 13 (Leipzig 1687, p. 809-813 [ff. 631-634] ;
BSG 1405, ff. 323v, l. 6 à 328r, l. 7) ; *Guide*, III, 31-32.

48. La suite du développement s'appuie sur des citations bibliques différentes de celles
qu'utilise Maïmonide.

Contexte : au sein d'un chapitre consacré aux lois cérémonielles (« *De cerimonialibus non observandis ad literam* »), considérations relatives à la fonction de la Loi (« *Cur lex data* »).

Contenu : sur les 613 commandements et leur fonction éthique

XIIa

IT, p. 484 ; Héb. 682, f. 182r, col. 1, l. 13 à 21 (III, 31) ; AH, p. 747-748 ; trad. S. Munk : vol. III, p. 248.

Rabbi quoque *Moseh filius Maimon* in libro qui vocatur* Moreh Hannebochim** i.e. director* Nutantium, *cap. 31. part. 3.* de mandatis legalibus his verbis ait.
[Filius Maimon : *om.* BSG ; vocatur : dicitur BSG ; Moreh Hannebochim : more hanebokim BSG ; director : ductor BSG].

<i>Pugio fidei</i>	Trad. Ibn Tibbon	Trad. Al-Harizi
אמר ר' משה במורה הנבוכים בחלק ג' פרק ל"א*		
כל מצוה מהשלש עשרה ושש מאות היא [לתת סברא*] אמתית או להסיר [סברא*] רעה אַן [לתת*] מדה צדק או להשבת חמס או להתנהג במדות טובות או להתרחק ממדות רעות והכל נתלה* במדות רעות. באמונה* ובמדות ובמעשים המשכילים והישרים*	כל מצוה מאלו התרי"ג מצות, היא, אם לנתינת דעת אמתית, או להסיר דעת רע, או לנתינת סדר ישר, או להסיר עול, או להתלמד במדות טובות, או להזהיר ממדות רעות, הכל נתלה בשלשה דברים, בדעות, ובמדות, ובמעשה ההנהגה המדינית	כל מצוה מאלה השלש עשרה ושש מאות מצות היא לתת סברה אמתית או להסיר סברה רעה, [אן] לתת חוקים ישרים או להשבית חמס או להתנהג במדות טובות או להתרחק ממדות רעות והכל הוא נתלה בשלשה דברים. באמונה ובמדות ובמעשים הישרים

לתת M ; דעת, BSG (*bis*), סברא : BSG (*om.* Leipzig, 1687) ; אמר ... פרק ל"א] BSG ; אמונה : אמונות ; BSG נתלה : הוא נתלה ; M לתת : לנתינת ; M סברא : לנתינת דעת M] באמונות ... והישרים : בדעות ובמדות ובמעשה ההנהגה המדינית

Omne praeceptum de 613 praeceptis legis est datum ad tribuendam opinionem aliquam veram ; vel ad auferendam* aliquam opinionem malam : vel ad dandam* regulam justitiae, vel ad tollendam injuriam, vel ad instruendum bonos mores : vel ad cavendum malos : omnia vero pendent in tribus, videlicet in credentiis, seu* opinionibus, & in moribus, & in operibus civilis regiminis.* Haec R. Moseh*. Et nota quod iste Rabi Moseh in sequenti capitulo. i.e. 32* ostendit, qualiter Deus pie curat de omnibus animantibus, & ideo quia ab unaquaque re in suum contrarium difficilis est semper egressus*, nunquam mutat aliquam ex* iis subito naturaliter ex uno statu totaliter ad contrarium. Quare cum voluit curam habere hominum, & Hebraeorum maxime, non repente transtulit eos a cultu idolorum in

quo erant assueti ipsi, & Patres eorum ; sed gradatim, atque paulatim : Non enim capit humana natura repentinas mutationes, nec subito potest diutius consueta relinquare : Deinde post sententiam hanc dicit* *in dicto cap. 32*.*

[Ad tribuendam : vel ad tribuendum BSG ; auferendam: auferendum BSG ; dandam : dandum BSG ; tollendam : *id.* BSG ; seu : sive BSG ; R. Moseh : rabi moyses BSG ; 32 : XXXII praedicti libri BSG ; quia ... egressus : *om.* BSG, *add. in marg.* ; unaquaque : *om.* BSG, *add. supra lineam* ; ex : *om.* BSG, *add. supra lineam* ; dicit : dicit haec verba BSG ; in dicto cap. 32 : *om.* BSG]

XIIb

IT, p. 485-490 ; Héb. 682 : ff. 182v, col. 1, l. 24 à 183r, col. 2, l. 5 ; 183r, col. 2, l. 32 à 183v, col. 2, l. 17 ; 184r, col. 1, l. 9 à col. 2, l. 1 ; 184r, col. 2, l. 15 à l. 23 (III, 32) ; AH, p. 750-756 ; trad. S. Munk : vol. III, p. 251-259.

<i>Pugio fidei</i>	Trad. Ibn Tibbon	Trad. Al-Ḥarizi
ואמר ר' משה בפרק ל"ב*		
והיה (הנוהג*) אז בכל העולם (והמורגל*) ועבודה* ההמון אשר גדלו בה (הקרבת מיני חיות*) בהיכלים ההם אשר עשו במ הצורות וההשתתו וההקטרת* לפניהם, והעובדים והנוזרים היו אז העמים הנבדלים לעבודת (ההיכלים ההם) העשויות לכוכבים כמו שבארנו*, לא חייבה חכמתו של ה"ה* טוב מנהגו הידוע בכל בריותיו לתת לנו תורה בהפכת מיני אלה העבודות כלם ויבטל אותם כי זה לא היה עולה על השכל לפי טבע האדם אשר הוא נמשך תמיד למה שהרגיל והיה אז דמיון זה כמו אלן בא נביא באלה הדורות ויקרא בן אדם לעבוד האל ויאמר יצוה עליכם הבורא לכל תתפללו אליו ולא תתענו ולא תדרשוהו בעתות הצרה אבל תהיה עבודתכם מחשבה מבלי מעשה ועל כן השאיר הבורא מיני העבודות ההם והעתיקם מן הנבראים (הנביאים) ומדברים מחשביים שאין להם אמת לשמו וצונו להקריבם ולבנות לו	והיה המנהג המפורסם בעולם כלו שהיו אז רגילין בו והעבודה הכוללת אשר גדלו עליה, להקריב מיני ב"ה בהיכלות ההם אשר היו מעמידים בהם הצלמים ולהשתחוות להם ולקטר לפניהם, והעובדים הפרושים היו אז האנשים הנתונים לעבודת ההיכלות ההם העשויות לשמש ולירח ולכוכבים כמו שבארנו, לא גזרה חכמתו ותחבולתו המבוארת בכל בריאותיו שיצונו להניח מיני העבודות ההם כולם ולבטלם, כי אז היה מה שלא יעלה בלב לקבלו, כפי טבע האדם שהוא נוטה תמיד למורגל, והיה דומה אז כאלו יבא נביא בזמננו זה שיקרא לעבודת השם ויאמר השם צוה אתכם שלא תתפללו אליו ולא תצומו ולא תבקשו תשועתו בעת צרה, אבל תהיה עבודתכם מחשבה מבלי מעשה, ומפני זה השאיר השם מיני העבודות ההם והעתיקם מהיותם לנבראים ולעניינים דמיוניים שאין אמתות להם לשמו ית', וצונו לעשותן לו ית', וצונו לבנות היכל	והיה המנהג הנוהג אז בכל העולם והמורגל. ועבודת ההמון אשר גדלו בה היתה הקרבת מיני חיות בהיכלים ההם אשר במ הצורות וההקטרת לפניהם, והעובדים והנוזרים מהם היו אז נבדלים לעבודת ההיכלים ההם העשויות לשמש ולירח ו>לכוכבים כמו [העשויות] שבארנו, לא חייבה חכמתו וטוב מנהגו הידוע בכל ברואיו לתת לנו תורה במה שישתור מיני אלה העבודות כלם ויבטל אותם כי זה לא היה עולה על השכל לפי טבע האדם אשר הוא נמשך תמיד למה שהרגיל והיה אז דמיון זה כמו אלן בא נביא באלה הדורות ויקרא בן אדם לעבוד האל ויאמר יצוה עליכם הבורא לכל תתפללו אליו ולא תתענו ולא תדרשוהו בעתות הצרה אבל תהיה עבודתכם מחשבה בלי מעשה. ועל כן השאיר הבורא מיני העבודות ההם והעתיקם מן הנבראים [הנביאים] ומדברים מחשביים שאין להם אמת לשמו וצונו להקריבם ולבנות לו

<p>להקריבם <u>אלין</u> ולבנות לו היכל כמו שאמ' ועשו לי מקדש ושיהיה המזבח על שמו כמו שאמ' מזבח אדמה תעשה לי ושיהיה הקרבן אליו כמו שאמ' כי יקריב מכס קרבן לה' ושישתחו לו ושיקטירו לפניו. והזהיר מעשות דבר מאלו העניינים והמעשים לזולתו, זובח לאלהים יחרם וגו', כי לא תשתחוה לאל אחר, והפריש כהנים לבית המקדש ואמר וכהנו לי, וחייב שיייוחד להם מתנות על כל פנים שיספיקו להם מפני שהם עסוקים בבית ובקרבנותיו, והם מתנות הלויים והכהנים, והגיע התחבולה בזאת הערמה האלהית שנמחה זכר ע"ז והתקיימה הפנה הגדולה האמתית באומתנו, והוא מציאות השם ואחדותו, ולא יברחו הנפשות וישתוממו בבטל העבודות אשר הורגלו ולא נודעו עבודות זולתם. ואני יודע שנפשך תברח מזה הענין בהכרח בתחלת מחשבה ויכבד עליך, ותשאלני בלבך ותאמר לי איך יבאו</p>	<p>היכל כמו שאמ' ועשו לי מקדש ושיהיה המזבח על שמו כמו <שאמ'> מזבח אדמה תעשה לי ושיהיה הקרבן אליו כמו שאמ' אדם כי יקריב מכס קרבן ליהוה והסגידה לו והשתחויה לפניו והזהיר מעשות דבר מאלה הפעלים לזולתו כמו שאמ' זובח לאלהים יחרם כי לא [ולא] תשתחוה לאל אחר והבדיל כהנים לעבודת המקדש ואמ' וכהנו לי וצוה לתת להם <u>מתנות</u> כדי ספקס מפני שהם מתעסקים בבית י' <u>ובקרבנות והם מתנות הלויים והכהנים</u>. ונכלל מזאת העצה האלהית כי נמחה שם ע"ז ונתקן והתחזק העקר הגדול האמתי בלבבותינו והוא מציאות הבורא <תב'> ואחדותו ולא כפרו הנשמות ולא השתוממו בביטול העבודות שהרגילו ונמחה שם עבודה זרה וזולתה. ואני יודע כי נפשך תמאן מזה הענין בתחלה המחשבה ויקשה עליך ויתעצב לך. ותאמר לי איך יהיו</p>
<p>הצווים והאזהרות* [הפעולות* הנכבדות המסודרות] [היטב*] השלמות ויהיו כלם אין כונתם לעצמם אלא בעבור דבר אחר וידמה זו תחבולה אשר יעץ עלינו הבורא* כדי להשיג כונתו הראשונה ואיזה מונע <u>יש</u> לבורא <u>לצוותנו</u> בכונתו הראשונה ולשום לנו יכלת לקבל אותו ולא היה* <u>צורכ*</u> לאלה הדברים אשר אמרת כי הם על צד הכונה השנית ואתה שמע <u>תשובתך*</u> אשר תסיר מלבך זאת [המחלה*] ותגלה לך האמת ממה שעוררתיך עליו כי הנה בתורה יש* בכמו זה הענין אומ' ולא ינחם אלהים דרך ארץ פלשתיים כי קרוב הוא כי אמר' אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה ואמ' ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף וכאשר</p>	<p>מצות ופעולות עצומות מבוארות מאד והושם להם זמנים, והם כלם בלתי מכוונים לעצמם אבל הם מפני דבר אחר, כאלו הם תחבולה שעשה השם לנו להגיע אל כונתו הראשונה, ואי זה מונע היה אצלו לצוות לנו כוונתו הראשונה ויתן בנו יכלת לקבלה ולא היה צריך לאלו אשר חשבת שהם על צד הכוונה השניה. שמע תשובתי אשר תסיר מלבך זה החלי ויגלה לך אמתת מה שעוררתיך עליו, והוא שכבר בא בתורה כמו זה הענין בשוה והוא אמרו ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתיים וגו', ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף וגו', וכמו שהסב השם אותם מן הדרך הישרה אשר היתה. מכוונת תחלה, מפני יראת מה שלא היו יכולים לסבלו לפי הטבע, אל דרך אחרת</p>
	<p>הצווים והאזהרות והפעולות הנכבדות המסודרות השלמות [ו] יהיו כלם אין כונתם לעצמם אלא בעבור דבר אחר וידמה זו [זה] תחבולה אשר יעץ עלינו הבורא כדי להשיג כונתו הראשונה ואיזה מונע היה אצלו לצוות לנו כוונתו הראשונה ולשום לנו יכלת לקבל אותו ולא היה צריך לאלה הדברים אשר אמרת כי הם על צד הכונה השניה. ועתה שמע <u>תשובתי</u> [תשובתך] אשר תסיר מלבך זאת המחלה ותגלה לך האמת ממה שעוררתיך עליו כי הנה כתוב בתורה בזה הענין אמר ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתיים כי קרוב הוא כי אמר' אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה ואמ' ויסב אלהים את העם</p>

<p>הסב אותם מן הדרך הנכונה אשר היתה <u>מכוננת תחלה</u> מפני יראת מה שאין לגופותם יכולת לדחותו כפי הטבע והולכים בדרך* אחרת כדי שתתקיים הכונה הראשונה כן נתן לנו זאת המצוה אשר זכרנו מפני יראת מה שאין יכולת בנפשותינו לקבל אותו <u>לפי</u> הטבע עד אשר תשלם הכונה הראשונה והיא* [השגת*] ידיעת הבורא והרחקת ע"ז וכו' ומה <שאלת* איזה מונע היה לבורא [לצוותינו*] בכונתו הראשונה ולתת לנו יכולת לעשותה תתחייב <u>אתה</u> <u>בזה</u> השאלה השנית <u>שיאמר</u>* לך איזה מונע היה לבורא להולכים דרך ארץ פלשתיים ולתת להם יכולת וגבורה לערוך מלחמות ולא היה צריך לזאת ההקפה בעבור עני יומם ועמוד אש לילה. וכן תתחייב <u>בשאלה*</u> <u>השלישית</u> בסבת <u>יתרון</u> ההפחדה וההבטחה על כל התורה <u>ויאמר</u> לך אחרי שכונת האל ורצונו היה שתאמין <u>בתורתו</u> ולעשות מעשיה למה לא נתן לך יכולת לקבל אותה תמיד ולעשותה ולא <u>יסבב</u> עצות ותחבולות להבטיחנו בטובה אם נעשה אותה ולענוש אותנו אם נעבור <u>מעליה</u> ולמה עשה כל הטובות ההם וכל העונשים ההם כי גם <u>זה</u> תחבולה אשר סבב לנו כדי שנשיג</p>	<p>עד שתגיע הכוונה הראשונה, כן צוה בזאת המצוה אשר זכרנו מפני יראת מה שאין יכולת לנפש לקבלו לפי הטבע עד שיגיע הכונה הראשונה, והיא השגתו יתעלה והנחת ע"ז [...] ושאלתך אי זה מונע היה לשם מצוותנו כוונתו הראשונה ויתן לנו יכולת לקבלה, תחייב זאת השאלה השנית ויאמר לך ואי זה מונע היה לשם שינחם דרך ארץ פלשתיים ויתן להם יכולת להלחם, ולא היה צריך לזה הסבוב בעמוד עני יומם ועמוד האש לילה, וכן תחייב שאלה שלישית על סבת היעודים הטובים אשר יעד על שמירת המצות והיעודים הרעים אשר יעד על העבירות, ויאמר אחר שכונת השם הראשונה ורצונו היה שנאמין זאת התורה ונעשה ככל הכתוב בה, למה לא נתן לנו יכולת לקבלה ולעשות תמיד, ולא היה עושה לנו תחבולה להטיב לנו אם נעבדהו ולהנקם ממנו אם נמרהו, ולעשותה הטובות ההם כלם והנקמות ההם כלם, כי זאת גם כן תחבולה שעשה השם לנו עד שיגיע</p>	<p>דרך <המדבר ים סוף> ו<כ>אשר הסב אותם מן הדרך הנכונה > אשר היתה הכונה ראשונה < מפני יראת מה שאין לגופותם יכולת לדחותו כפי הטבע והולכים בדרך [על דרך] אחרת כדי שתתקיים הכוונה הראשונה כן נתן לנו זאת המצוה אשר זכרנו מפני יראת מה שאין יכולת בנפשותינו לקבל אותו כפי הטבע עד אשר תשלם הכוונה הראשונה והיא השגת ידיעת הבורא והרחקת ע"ז [...] ומה ששאלת איזה מונע היה לבורא* [לצוותינו] בכונתו הראשונה ולתת לנו יכולת לעשותה תתחייב <u>עתה</u> [אתה] בזאת השאלה השנית <u>ויאמר</u> [ויאמר] לך איזה מונע היה לבורא להולכים דרך ארץ פלשתיים ולתת להם יכולת וגבורה לערוך מלחמות ולא היה צריך לזאת ההקפה בעבור עני יומם ועמוד אש לילה. וכן תתחייב שאלה בסבת ההפחדה וההבטחה על כל התורה <u>ויאמר</u> [ויאמר] לך אחרי שכונת האל ורצונו היה שתאמין <u>בתורה</u> ולעשות מעשיה למה לא נתן לך יכולת לקבל אותה תמיד ולעשותה ולא <u>יסבב</u> עצות ותחבולות להבטיחנו בטובה אם נעשה אותה ולענוש אותנו אם נעבור <u>[מ]עליה</u> <u>עד אשר</u> עשה כל הטובות ההם וכל העונשים ההם כי גם <u>הם</u> תחבולה אשר סבב לנו כדי שנשיג</p>
<p>ממנו כונתו הראשונה ואיזה מונע <u>שם בנו</u> אשר <u>מנענו*</u> עשיית <u>מצוות</u> אשר חפץ ועזיבת העברות אשר מאס <u>שיהיה*</u> טבע מוטבע בנו והתשובה על זאת השאלה השלישית וכל מה שהוא [ממנה*] תשובה אחת כוללת והיא כי כל האותות שנעשו במעשה נס <u>ואע"פ</u> שהיו שנוי טבע נמצא <u>מאישי</u> הנמצאות <u>נאמר</u> כי טבע אישי האדם</p>	<p>ממנו אל כונתו הראשונה, ואי זה מונע היה אצלו לתת רצון מעשה העבודה אשר רצה ורחוק העבודות אשר מאסם, טבע מוטבע בנו. והתשובה על אלו השאלות השלש וכל מה שהוא ממינס תשובה אחת כוללת, והיא שהאותות כלם אף על פי שהם שנוי טבע ישנה השם איש אחד מאישי הנמצאות, אך טבע בני אדם לא ישנהו השם כלל על</p>	<p>ממנו כונתו הראשונה ואיזה מונע יש לו אשר לא נתן לנו עשיית <u>המצוות</u> אשר חפץ ועזיבת העברות אשר מאס <u>בטבע</u> מוטבע בנו. והתשובה על זאת השאלה השלישית וכל מה שהוא ממינה תשובה אחת כוללת, והיא [והוא] כי כל האותות שהוא ממינה שהוא שנעשו במעשה נס <u>אע"פ</u> שהיו שנוי טבע נמצא <u>באישי</u> [מאישי] הנמצאות <u>נאמר</u> [ואמר]</p>

<p>לא ישנה אותו האל בשום פנים על דרך מעשה נס ובגלל זה העקר הגדול אמ' מי יתן והיה לבבם זה וגו' *<u>ובעבורית</u>* היה הצווי וההזהרה והגמול והעונש וכו' ולא אמרנו זה בעבור שנאמין כי שני טבע <u>איש</u> מבני אדם יקשה על הבורא <u>אבל</u> זה יכול להיות תחת היכולת אבל לא רצה לעולם *<u>לעשות זה</u>* ולא ירצה לעד לפי עקרי התורה ואלו יהיה רצונו לשנות טבע בני אדם בעבור דבר שירצה לעשות <u>מהאיש</u> ההוא בטלה שליחות הנביאים וכל המצוות <u>ועתה</u> אשוב לעניני ואומ' כי ענין <u>עבודת</u>* הקרבנות היא* על צד הכונה השנית ולא על צד הכונה הראשונה*</p>	<p>צד המופת, ומפני זה השרש הגדול אמר מי יתן והיה לבבם זה וגו', ומפני זה באר המצוה והאזהרה והגמול והעונש [...] ולא אמרתי זה מפני שאני מאמין ששני טבע כל אחד מבני אדם קשה על השם יתעלה, אך הוא אפשר ונופל תחת היכולת, אלא שהוא לא רצה כלל לעשות זה ולא ירצהו לעולם כפי הפנות התוריות, ואלו היה מרצונו לשנות טבע כל איש מבני אדם למה שירצהו יתעלה מן האיש ההוא, היה בטל שליחות הנביאים ונתינת התורה כלה. ואשוב אל כונתי ואומר כי כאשר היה זה המין מן העבודה רוצה לומר הקרבנות על צד הכונה השניה, והצעקה והתפלה וכיוצא בהן ממעשה העבודות יותר קרובות אל הכונה הראשונה והכרחיות בהגיע אליו, שם בין שני המינים הפרש גדול, והוא שזה המין מן העבודה רוצה לומר הקרבת הקרבנות, אע"פ שהם לשמו יתעלה, לא חייב עלינו כמו שהיה בתחלה, ר"ל שנקריב בכל מקום ובכל זמן, ולא שנעשה היכל באשר יודמן, ושיקריב מי שידמן החפץ ימלא את ידו, אבל נאסר כל זה עלינו והושם בית אחד אל המקום אשר יבחר ה', ואין מקריבין בזולתו, אמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה, ולא יהיה כהן אלא זרע המיוחד, כל זה הענין למעט זה המין מן העבודות שלא יהיה ממנו אלא מה שלא גזרה חכמתו להניחו לגמרי, אבל התפלה והתחנה היא מותרת בכל מקום, כל מי שידמן, וכן הציצית, והמזוזה, והתפילין, וזולתן מן העבודות הדומות להן,</p>	<p>כי טבע אישי האדם לא ישנה אותו האל בשום פנים על דרך מעשה נס ובגלל זה העקר הגדול אמ' מי יתן והיה לבבם זה וגו' <u>ובעבור זה</u> היה הצווי וההזהרה והגמול והעונש > וכבר בארנו זה העקר בראיותיו במקומות רבים מחבורינו < ולא אמרנו זה בעבור שנאמין כי שני טבע <u>איש</u> מבני אדם יקשה על הבורא אבל זה יכול להיות תחת היכולת <u>אלא</u> [אבל] לא רצה לעולם לעשות זה ולא > ירצה < לעד לפי עקרי התורה ואלו יהיה רצונו לשנות טבע בני אדם בעבור דבר שירצה לעשות > שיעשה < האיש ההוא בטלה שליחות כל הנביאים וכל המצוות. ואשוב לעניני ואומ' כי ענין הקרבנות היא על צד הכונה השנית [ואומ' מפני שהיה ענין הקרבנות על צד הכונה השנית] > ולא על צד הכונה הראשונה < [...]</p>
<p>ובעבור זה הענין הרבו בדברי הנביאים להוכיח האנשים על התרצותם בקרבנות ובאר להם כי אינם כונה* לעצמו* יתברך וכי אין לו צורך להם כמו שאמ' שמואל</p>	<p>ובעבור זה הענין אשר גליתי לך נמצא הרבה בספרי הנביאים שמוכיחים בני אדם על רוב השתדלותם והתחזקם להביא הקרבנות, ובאר להן שאינן מכוונין</p>	<p>ובעבור זה הענין אשר גליתי לך בדברי הנביאים להוכיח האנשים על התרצותם בקרבנות ובאר להם כי אינם* כונה <u>חזקה</u> לעצמו יתברך וכי אין לו [צורך] < <u>בם</u> > כמו</p>

<p>החפץ ליהוה בעולות וזבחים כשמוע בקול יהוה ואמ' ישעיה למה לי רוב זבחים יאמר יהוה ואמ' ירמיהו* כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציא אותם מארץ מצרים* על דברי עולה זבח כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמור שמעו בקולי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם. וכבר הסתפק זה המאמר על כל איש אשר ראיתי* [דבריו]* או שמעתיהו ואמר איך יאמ' ירמיהו על הבורא כי לא צוה אותנו בדברי עולה זבח ורוב מצוות אינן* מה אלא בזה הענין ובכונה היא* מה שביארתי לך כי אמר נת* כי הכונה הראשונה אינה אלא שתדעו אותם ולא תעברו זולתו* והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם*.</p>	<p>לעצמן כוונת צריכה מאד, ושהשם אינו צריך אליהם, אמר שמואל החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה', ואמר ישעיה למה לי רוב זבחים יאמר ה', ואמר ירמיה כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציא אותם מארץ מצרים על דברי עולה זבח, כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם, וכבר הוקשה זה המאמר בעיני כל מי שראיתי דבריו או שמעתיים, ואמר איך יאמר ירמיה על השם שלא צונו בדברי עולה זבח ורוב המצוות באו בזה, אמנם כוונת זה המאמר הוא מה שבארתי לך, וזה שהוא אמר שהכונה הראשונה אמנם היא שתשיגוני ולא תעבדו זולתי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם.</p>	<p>שאמ' שמואל החפץ ליהוה בעולות וזבחים כשמוע בקול יהוה ואמ' ישעיה למה לי רוב זבחים יאמר יהוה ואמ' ירמיהו כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים על דברי עולה זבח כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמור שמעו בקולי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם. וכבר הסתפק זה המאמר על כל איש אשר ראיתי דבריו או שמעתיהו ואמר איך יאמא' ירמיהו על הבורא כי לא צוה אותנו בדברי עולה זבח ורוב מצוות אמנם [אינם] בזה הענין והכונה היא [הוא] מה שביארתי לך כי אמר כי הכונה הראשונה אינה אלא שתדעו אותי ולא תעברו זולתי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם.</p>
<p>ובא בסברת זה הפסוק ענין אחר והוא מביא לזה הענין עצמו* והוא מה שאמרנו כבר והתבאר בכתוב ובקבלה שניהם כי תחלת המצוה אשר נצטוינו בה לא היו בה דברי עולה זבח בשום פנים ואינן צריך לשבש שכלך בפסח מצרים כי היה לטעם מבואר וידוע*...</p>	<p>ולי בפירוש זה הפסוק פנים אחרים והוא מביא לזה הענין בעצמו אשר זכרנוהו, והוא שכבר התבאר בכתוב ובקבלה יחד שתחלת מצוה שנצטוינו בה לא היו בה דברי עולה זבח כלל, ואין צריך שתסריד כלל שכלך בפסח מצרים, כי היא היתה לסבה מבוארת גלויה*...</p>	<p>ול [ובא] בסברת זה הפסוק ענין אחר והוא מביא לזה הענין עצמו והוא מה שאמר [שאומר] כבר והתבאר בכתוב ובקבלה שניהם כי המצוה אשר נצטוינו בה לא היו בה דברי עולה זבח בשום פנים ואינן צריך לשבש שכלך בפסח מצרים כי היה לטעם. מבואר וידוע*...</p>

M ; המנהג, BSG, המנהג הנוהג : המנהג הנוהג ; BSG (om. Leipzig, 1687) : [ואמר ... ל"ב ; הקרבת מיני חיות : להקריב ; BSG ועבודה : ועבודת ; M והמורגל המפורסם כי אז היו רגילים בו ההשתתוה ... ההיכלים ההם : להשתחוות להם ; BSG וההקטרה : וההקטרות ; M מיני בעלי חיים ולקטר לפניהם והעוברין הפרושים היו אז האנשים הנזירים מן העמים הנבדלים לעבודת ההיכלות BSG ; הדבר זה : זה הדבר ; BSG הב"ה : הקב"ה ; add. M כמו שבארנו : לפיכך דע שלא ; M יצוה עליכם : יצוה עליכם הבורא ; om. BSG ; כי ; BSG אדם : האדם ; BSG כאלו : כמו אלו הנבראים ... והבדיל : מהנבראים ; M בעתות הצרה : לעתות הצרה ; BSG לבלתי לבל ; BSG מעט מעט כזה הענין לכן צוה שאם יעשו מזבח שיקרא על שמו שנ' מזבח אדמה תעשה לי ושיהיה הקרבן לשמו שנ' אדם כי יקריב מכם קרבן ליי' ולא לדבר אחר גם הקירה וההשתחו' ליי' שנ' כי לא הקרבן in marg. Leipzig, 1687 ; תשתחוה לאל אחר וכן זבח לאלהים יחרם בלתי ליי' לבדו גם הבדיל וגו ; BSG ; om. BSG ; מתנות : מנות ; BSG הכהנים : לכהנים ; BSG מחשביים : מחשביאים ; in marg. Leipzig, 1687 ; שוורגלו : in marg. Leipzig, 1687 ; ונתחזק : ונחזק ; BSG ונתיסד : והתיסד ; in marg. Leipzig, 1687 ; יהיו : באו ; om. BSG ; בהם : om. BSG ; 'יתב ; in marg. Leipzig, 1687 ; היטב ; in marg. Leipzig, 1687 ; הפעולות : מהפעילות ; BSG והאזהרות : והזהרות ; 1687 ;

in marg. Leipzig, 1687 ; והבורא : BSG ; צורך in marg. Leipzig, 1687 ; אומ' : om. BSG ; תשובתך : id. BSG ; המחלה : in marg. Leipzig, 1687 ; יש : om. BSG ; 'אמ : BSG ; על דרך : BSG ; השגת : in marg. Leipzig, 1687 ; היא : BSG ; וזה : BSG ; שאלת : BSG ; שאלתה : BSG ; שיאמרו : ויאמרו : in marg. Leipzig, 1687 ; לצוותינו : לצות לנו : BSG ; שאלת : שאלה : om. BSG ; שיהיה : BSG ; שם בנו אשר מנענו : יש לו אשר לא שם בנו : BSG ; בשאלה : שאלה : BSG ; ובעבוריה : ובעבור : om. BSG ; 'וגו : in marg. Leipzig, 1687 ; ממין שלה : ממין שלה : BSG ; היא : om. BSG ; עבודת : om. BSG ; זה : BSG ; לעולם : מעולם : BSG ; זה : BSG ; אלא כונה רחוקה : BSG ; כונה לעצמו : כונה רחקה : BSG ; 'הראשונה : הראשונה וכו : BSG ; היה : BSG ; om. BSG ; ביום ... מארץ מצרים : BSG ; ירמיהו : ירמיה : in marg. Leipzig, 1687 ; מעצמו : add. in marg., cum translatione ; בעיני : in marg. Leipzig, 1687 ; אינן : אינם : BSG ; אותו ... זולתו : אותי ... : BSG ; יתברך ויתעלה : BSG ; ובכונה היא : והכונה הוא : BSG ; 'וידוע : וידוע וכו : BSG ; עצמו : בעצמו : BSG ; 'לעם : לעם וכו : BSG ; זולתי : Iste textus Hebraicus aliter legitur in editis codic. quos consule » in marg. Leipzig, 1687]

Erat autem via vel mos usitatum tunc in universo mundo, & cultus communis in quo fuerant enutriti, sacrificare species animalium in aris, & templis illis, in quibus fecerant imagines quas adorabant, et adolebant eis incensum : Cultores autem & Religiosi erant tunc temporis segregati homines ad cultum templorum illorum, quae fuerant aedificata, seu facta Planetis, quemadmodum ostendimus : cum ista, inquam, taliter sic haberent ; non exigebat sapientia Dei, nec bonitas providentiae ipsius, quae nota est in omnibus creaturis suis, dare nobis legem contrariam penitus cunctis praemissis culturae modis, & subito cultum illum totaliter irritare : non enim valebat hoc ratio capere secundum naturam hominis, quae jugiter trahitur ab assuetis. Simile quippe fuisset hoc tunc temporis ac si veniret nunc propheta quispiam ad istas generationes, & vocaret filios Adam ad cultum Dei dicens, praecepit vobis Creator vester, ut non oretis eum, vel non faciatis ad honorem ejus* orationem, nec jejunetis, nec invocetis eum in temporibus tribulationis ; sed sit cultus vester sola sine operibus contemplatio. Reliquit itaque Creator species illas culturae, seu modos, transtulitque eos de cultu creaturae ad cultum Creatoris, & a rebus phantasticae imaginationis, quae non habebant veritatem, ad nomen suum ; praecepitque nobis offerre illa, & sacrificare sibi templum*, sicut* dixit Exod. 25. vers. 8. (Facite*) mihi Sanctuarium, et ut esset altare nomini suo, sicut dixit Exod. 20. vers. 24*. Altare de terra facietis mihi : quispiam ad istas generationes, & ut fieret sacrificium sibi, sicut dixit Levit. 1. vers. 2*. Cum sacrificaverit aliquis ex vobis sacrificium Domino. Genuflexionem quoque, sive, adorationem mandavit sibi fieri : prohibuitque, ac monuit, ne aliquid de istis operibus fieret nisi sibi : dixit enim Exod. 22. vers. 19*. Sacrificans* diis anathematisabitur : & iterum Exod. 34. vers. 14*. Non adorabis deum alienum : Segregavitque Sacerdotes ad cultum Sanctuarii, & dixit* Exod. 28. vers. 41*. Sacerdotio* (fungimini mihi*) mandavitque, ut darentur partes quae sufficerent iis*, quia oportebat eos occupari in domo Domini, & in sacrificiis ejus : Factumque*

est per ista providentiam divinam, quod nomen idololatriae deletum est in Judaeis, & fundata est & confirmata basis maxima, & verax* in cordibus nostris, videlicet esse unum Deum* ; & non abhorruerunt animae, nec desolatae sunt propter abolitionem rituum, & cultus diutius consueti, quae notitiam cultus alterius nullam habebant. Porro ego scio, quod anima tua est stupefacta ex ista materia in sua prima consideratione : durum quippe est tibi, & affligitur cor tuum, & dicis mihi, quomodo erunt praecepta, & prohibitiones, & opera magna, & cum multa valde diligentia tradita, & consummata : deinde cuncta, & singula non sint intenta propter se, sed propter rem aliam : videbitur siquidem istud ars quaedam, sive ingenium, quo sibi consuluerit Creator noster contra nos, ut obtineret de nobis principalem intentionem suam ? Quod autem impedimentum* habuit Creator, ne daret nobis legem, sive* praecepta juxta principalem intentionem suam ? cur etiam non posuit in nobis potentiam recipiendi istud, & tunc non esset aliqua necessitas ad ea, quae dixisti esse secundum intentionem secundariam ? Et nunc audi responsionem tuam, quae auferet et removebit a corde tuo istam aegritudinem, & revelabit tibi veritatem ejus super quo excitavi te. Ecce enim in ipsa lege dicitur huic materiae simile Exod. 13. vers. 17*. Et non deduxit eos Deus per viam terrae Philistim, quae prope est : ait enim Deus, ne forte poeniteat populum, cum viderint bellum sibi imminere*, & revertantur in Aegyptum : & rursus ait vers. 18*. Et circumduxit Deus populum per viam deserti &* maris rubri : sicut* igitur circumduxit eos, & deviauit a via recta, & compendiosa ; cujus rei principalis intentio fuit vitare illud, cujus tolerantia non erat corporibus eorum possibilis secundum naturam, i.e. constanter adversa pati, & resistere adversariis, & ideo duxit eos per aliquam viam, ut impleretur principalis ejus intentio ; sic utique dedit nobis praecepta ista, quae memoravimus, ad vitandum illud cujus susceptio secundum naturam non erat possibilis animabus nostris, donec perficeretur principalis intentio, quae quidem est (percipere*) notitiam Creatoris, & elongare ab idololatria*. Quod vero quaesivisti, quid prohibebat Creatorem praecipere nobis principalem intentionem suam, & dare nobis facultatem, & potentiam faciendi eam ? Obligat te ista secunda quaestio, ad quod* dicatur tibi, quid prohibebat Creatorem* ducere filios Israel per viam terrae Philistim, & dare ipsis potentiam, & animum bellandi ? ita quod non esset necessarius hujusmodi circuitus in* columna nubis per diem, & in columna ignis per noctem ? isto etiam modo obligaris ad tertiam quaestionem ob causam communicationis, & promissionis universae legis ; diciturque tibi, postquam intentio Dei, & voluntas ipsius fuit, ut crederetur lex ista, & fierent opera istius, cur non tribuit nobis potentiam ad recipiendum eam, & retinendum eam*, & faciendum opera ejus jugiter : & nequaquam ingeniose* alliceret nos promissionibus boni, si faceremus secundum eam : & terreret minis, si transgrederemur eam ? Cur etiam fecit* omnia illa beneficia, & omnes illas vindictas filiis Israel ? Nam istud fuit ars & ingenium quoddam erga eos, ut obtineret principalem intentionem suam ; quid itaque, obsecro, prohibuit eum* ponere in nobis actionem omnium praeceptorum quaecunque voluit ; & declinationem, atque vitiationem*

transgressionum quae noluit, naturaliter nobis infixam ? Responsio autem ad istam quaestionem tertiam, & ad omnes istiusmodi alias una est, & communis ; videlicet quod omnia miracula quae sunt facta, quamvis fuerint mutatio naturae rerum existentium in individuis ; nunquam, nec usquam Deus dicitur* mutasse* naturam individuorum hominis* per viam miraculi i.e. faciendo miraculum. Et ob causam istius maxime substantiae. sive Radicis dicitur Deut. 5 v. 29*. Quis dabit ut sit cor eorum istud ? &c. Et propter hoc sunt praecepta, & prohibitiones, & promissa, & comminationes, & retributio boni, & mali. Non autem diximus istud eo, quid credamus mutationem humanae naturae, i.e. Libertatis arbitrii hominis esse Deo difficilem, vel impossibilem : hoc enim facile est ei, & subditum* potentiae ejus hoc fieri ; sed nunquam hoc voluit facere, ne volet unquam secundum (bases*) legis ; sicubi* esset beneplacitum ejus, mutare naturam filiorum Adae propter aliquid, quod sibi facere placeret de homine, irrita fieret missio prophetarum, & omnia praecepta. Nunc autem revertar ad materiam meam, & dicam, quod cultura sacrificiorum non fuit principalis intentio Dei ; sed secundaria, &c. Et ob hanc causam multiplicata est in libris prophetarum redargutio virorum currentium post sacrificia : & ostensum est iis, quod non erant intenta a Deo propter se, & quod Deus nunquam indiguit eis, quemadmodum dixit Samuel I Reg. 15-22. Nunquid voluntas est a Deo* in holocaustis, & victimis, sicut in auditione vocis Domini : Esa.* c. 2. v. 11. At quid mihi multitudo victimarum vestrarum, ait Dominus. Jeremias quoque dicit* c. 7. v. 22. Non enim locutus sum patribus vestris, neque praecepi eis in die, qua eduxi eos de terra Aegypti* super verbo haulocausti, & victimae, sed verbum istud praecepi iis, dicens ; Audite vocem meam, & ero vobis ad Deum, & eritis* mihi ad populum : & istud quidem grave est valde omnibus illis, quorum ego verba audivi* ; & dixerunt, quomodo dicit Jeremias de DEO, quod non praecepit nobis fieri holocausta, & sacrificia ; magna pars* praeceptorum non est nisi circa istam materiam, & intentio rei est illa, quam exposui tibi, videlicet quod ipse Deus* dixit, principalis quidem intentio non est, nisi ut cognoscatis me, & colatis nihil praeter me* : & ego sim* vobis ad Deum, & sitis* mihi ad populum, &c. Habet etiam praedicta auctoritas aliam expositionem, quae in idem redit, quod jam diximus, & ambae probantur per textum, & per Cabalam. i.e. per traditionem, vel crebram famam ; quia principium ejus, quod praeceptum est nobis, non fuit ibi [mentio*] haulocausti & victimae aliqua : nec oportet quod intellectus tuus turbetur* propter Pascha Aegypti, i.e. propter agnum, qui tunc jussus est immolari : illud enim factum est propter causam manifestam, ut in sequentibus ostendemus (in cap. 45.) Hucusque R. Moseh filius Maimon.**

[Non : ne BSG ; ejus : ipsius BSG ; et sacrificare sibi templum : et sacrificare sibi et aedificare sibi templum BSG ; sicut : quemadmodum BSG ; facite : & facient in marg. Leipzig, 1687 ; Exod. 20 vers. 4 : om. BSG ; Levit. 1 vers. 2 : om. BSG ;

Exod. 22 vers. 19 : *om.* BSG ; sacrificans : decolans vel immolans BSG ; Exod. 34 vers. 14 : *om.* BSG ; dixit : ait BSG ; Exod. 28 vers. 41 : *om.* BSG ; sacerdotio : Et sacerdotio BSG ; fungimini mihi : fungentur & mihi *in marg.* Leipzig, 1687 ; iis : eis BSG ; nomen idololatriae : nomen cultus peregrini vel ydolatriae BSG ; et verax : et verax fidei BSG ; unum Deum : unius dei BSG ; impedimentum : impedimentum vel quod perhibens BSG ; sive : seu BSG ; in ipsa lege ... Exod. 13 vers. 17 : in ipsa lege exodi, exodi iudeorum XIII g dictum est huic materiae simile, ait enim BSG ; bellum sibi imminere : imminere sibi bellum BSG ; vers 18 : *om.* BSG ; et : *om.* BSG ; sicut : quemadmodum BSG ; percipere : praecipere *in marg.* Leipzig, 1687 ; ab idololatria : a cultu peregrino et ab ydololatriam BSG ; quod : hoc quod BSG ; prohibebat creatorem : prohibens fuit creatori BSG ; et in : et cum BSG ; et retinendum ... jugiter : et retinendum eam jugiter et ad faciendum opus eius BSG ; ingeniose : ita ingeniose BSG ; fecit : *om.* BSG, *add. in marg.* ; prohibuit eum : prohibuit eum vel impedivit BSG ; quae : quaecunque BSG ; dicitur : dicitur vel invenitur BSG ; mutasse : mutare vel mutasse BSG ; individuorum hominis : individuorum vel personarum hominis BSG, M ; dicitur Deut. 5 v. 29 : dixit in deuteronomio V BSG ; subditum : subditum est BSG ; bases : principia *in marg.* Leipzig, 1687 ; sicubi : si enim BSG ; a Deo : deo BSG ; Esa : et Ys. BSG ; dicit : dixit BSG ; in die ... Aegypti : *om.* BSG, *add. in marg.* ; et eritis : et vos eritis BSG ; verba audivi : vidi verba vel audivi BSG magna pars : et magna pars BSG ; Deus : *om.* BSG, *add. in marg.* ; et colatis nihil praeter me : et non colatis praeter me aliquid BSG ; et ego sim : et sim ego BSG ; et sitis : et vos sitis BSG ; mentio : intentio M ; quod ... turbetur : quod turbetur intellectus tuus BSG ; hucusque ... filius Maimon : haec rabi moyses BSG]

XIIc

IT, p. 541 ;Héb. 682, f. 200r, col. 2, l. 9 à 200v, col. 2, l. 7 (III, 46) ; AH, p. 818-819 ; Trad. S. Munk : vol. III, p. 362-363.

<i>Pugio fidei</i>	Trad. Ibn Tibbon	Trad. Al-Ḥarizi
<p>בספר מ"ה במורה הנבוכים בחלק ג' פ' מ"ה*</p>		
<p>כבר אמרה תורה כמו שתירגם נפירש אנקלוס הגר כי מצרים היו עובדים כבש* ועל כן היו מונעין שחיתת הצאן והיה* בעיניהם תועבה כל רועה* צאן כאשר אמ' הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו* וכן היו כתות מהכשדים שעבדו לשדים* ויאמינו כי הם נראים לאדם בצורת [העזים]* ועל כן היו קוראים* השדים שעירים וכבר היה מתפשט זה [הדעת]* בימי משה רבינו כאשר אמ' ולא יזכרו עוד את זבחייהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם ואמ' יזכרו לשדים לא אלוה ועל כן היו הכתות ההם אוסרין אכילת העזים אבל* שחיתת הבקר רוב עובדי ע"ז הם מואסים אותם וכלם יכבדו זה המין מאד ועל כן תמצא אנשי הודו* עד היום הזה לא שחטו* בקר בשום פנים ואפילו בארצות אשר ישחטו שם שאר מיני החיות ובעבור שהיו* מתבטלים* אלה האמונות שאינן אמתיות נצטוונו להקריב שלשת אלה המינים מבהמות מן הבקר ומן הצאן ומן העזים כדי שיועז כי הדבר שהיו חושבין שהוא תכלית העבירה הוא אשר יקריבו לבורא ובמעשה ההוא יתכפרו העונות כי כן ירופאו האמונות הרעות שהן* מדוי הנפשות וכל מדוי וחולי לא יתרפא [כי אם]* בהפכו וכן זה החולי יתרפא בהפכו</p>	<p>כבר אמרה התורה כפי מה שפירש אונקלוס שהמצריים היו עובדים מזל טלה, מפני זה היו אוסרים לשחוט הצאן, [והיו מואסים רועי צאן], אמר הן נזבח את תועבת מצרים, [ואמר כי תועבת מצרים כל רועה צאן] וכן היו כתות מן הצאב"ה עובדים לשדים, והיו חושבים שהם ישובו בצורת העזים, ולזה היו קוראים לשדים שעירים, וכבר התפשט הדעת הזה מאד בימי משה רבינו, ולא יזכרו עוד את זבחייהם לשעירים אשר הם זובחים, ולזה היו אוסרים הכתות ההם ג"כ אכילת העזים, אבל שחיתת הבקר כמעט שהיו מואסים אותו רוב עובדי ע"ז, וכלם היו מגדילים זה המין מאד, ולזה תמצא אנשי הודו עד היום לא ישחטו הבקר כלל, ואפילו בארצות אשר ישחטו שאר מיני בעלי חיים. ובעבור שימחה זכר אלו הדעות אשר אינם אמתיות, צונו להקריב אלו השלשה מינים לבד, מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבתכם, עד שיהיה המעשה אשר חשבוהו תכלית המרי, בו יתקרב אל השם, ובמעשה ההוא יכופרו העונות. וכן מרפאים הדעות הרעות אשר הם חליי הנפש האנושי, בהפך אשר בקצה האחר.</p>	<p>כבר אמרה תורה כמו שפירש אנקלוס הגר כי מצרים היו עובדים לכבש ועל כן הם אוסרים עליהם שחיתת הצאן והיה בעיניהם תועבה כל רועה צאן כאשר אמ' הן נזבח את תועבת מצרים וכן היו כתות מהכשדים יעבדו השדים ויאמינו כי הם נראים לאדם בצורת העזים ועל כן היו קוראים השדים שעירים וכבר היה מתפשט זה הדעת בימי משה רבינו ע"ה כאשר אמ' ולא יזכרו עוד את זבחייהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם ואמ' יזכרו לשדים לא אלוה ועל כן היו הכתות ההם אוסרים אכילת העזים אך שחיתת > הבקר < רוב עובדי ע"ז היו מואסים [אותם] וכלם יכבדו זה המין מאד ועל כן תמצא אנשי הודו עד היום הזה לא ישחטו בקר בשום פנים ואפילו בארצות אשר ישחטו שם שאר מיני החיות וכדי שיהיו [וכן שיהיו] מתבטלים אלה האמונות שאינן אמתיות נצטוונו להקריב שלשת אלה המינים מבהמות מן הבקר ומן הצאן ומן העזים כדי שיועז כי הדבר שהיו חושבים כי הם תכלית העבירה הוא אשם [אשר] לבורא ובמעשה ההוא יתכפרו העונות כי כן ירופאו האמונות הרעות שהם מדוי הנפשות, בהפכם, וכן זה החולי יתרפא בהפכו.</p>

[ה"מ : BSG (om. Leipzig, 1687) ; כבש : צורת כבש ; M כבש : והיא : BSG ; העזים : השעירים : M ; לעניהם ולא יסקלונן : BSG ; רועי : רועה ; אבל אך : M ; הדעת : הענין : BSG ; קוראים : קוראין : BSG ; שעבדו לשדים : יעבדו השדים : BSG ; מתבטלין : שהיו : BSG ; שיהיו : BSG ; שחטו : נשחטו : M ; הודו : BSG ; הנדן : הנדן : BSG ; M] כי אם : אלא ; BSG ; שהן : שהם ; BSG ; שאינן : שאינם ; BSG ; מתבטלים :

Jam dixit Lex, prout transtulit, & exposuit Onkelos proselytus, quod Aegyptii colebant [arietem*] : propter quod prohibebant occisionem ovium, & abominabantur pastores ovium, sicut* dictum est* Exod. 8 v. 22*. Ecce immolabimus abominationem Aegyptiorum in oculis eorum, & non lapidabunt nos ? Sic quoque sectae quaedam Chaldaeorum* colebant daemones, & [credebant eis quoniam apparebant] homini in forma hircorum, & propter hoc vocabant daemones hircos : jam autem tempore Mosis celebris erat haec opinio, & divulgata, in tantum, quod ipse dixit Levit. 17. v. 7. Et non immolabunt ultra victimas suas hircis, post quos ipsi sunt fornicantes. Et iterum dixit Deuter 32. v. 17*. Et immolant daemonibus, & non Deo : & propter hoc sectae praedictae prohibebant comestionem hircorum : immolationem vero boum, & occisionem major pars idola colentium prohibebat, omnesque magnificabant valde hanc speciem ; hinc est, quod tu invenis Indos usque nunc non occidentes boves etiam in terris eorum, ubi alia occiduntur animalia : ut igitur deleantur omnino, & exterminarentur istae opiniones, atque credulitates erroneae, & sine aliqua veritate, jussi sumus sacrificare tres species istas* pecorum, boum scil., ovium*, & caprarum, quatenus sciretur, quod id*, quod idololatrae* credebant esse summam transgressionem, erat id, per quod appropinquabatur Creatori, & per cujus actum habebatur remissio peccatorum : hoc enim est, quod exigunt opiniones erroneae, & credulitates malae*, quae sunt quasi quaedam animarum infirmitates : omnis enim morbus, & infirmitas non curatur nisi per suum contrarium : sic & iste morbus curandus erat per suum contrarium. Haec R. Moyses filius Maimon*.*

[Onkelos proselytus : enqalos haggger vel proselytus BSG ; arietem : figuram arietis in marg. Leipzig, 1687 ; sicut : quemadmodum BSG ; dictum est : dixit BSG ; v. 22 : om. BSG ; Chaldaeorum : caldorum BSG ; credebant ... apparebant : credebant eos apparere in marg. Leipzig, 1687 ; v. 7 : om. BSG ; v. 17 : om. BSG ; species istas : istas species BSG ; boum scil ovium : boum videlicet et ovium BSG ; id : illud BSG ; idololatrae : ydolatrae BSG ; credulitates malae : malae credulitates BSG ; filius Maimon : om. BSG].

Bibliographie

BOBICHON Philippe, 2012, « Littérature de controverse entre judaïsme et christianisme : textes grecs, latins et hébreux (IIe-XVIIe siècle) » in *Revue d'histoire ecclésiastique*, n° 107/1, p. 5-48.

BOBICHON Philippe, 2012, « Ramon Martí (XIIIe siècle) : un “Maître orientaliste” ? » in ANGOTTI Claire, BRINZEI Monica & TEEUWEN Mariken (dir.), *Portraits de maîtres offerts à Olga Weijers*, Brepols, Turnhout, p. 405-414.

BOBICHON Philippe, 2014, « La “bibliothèque” de Raymond Martin au couvent Sainte-Catherine de Barcelone : sources antiques et chrétiennes du *Pugio fidei* (ca 1278) » in BÉRIOU Nicole, MORARD Martin & NEBBIAI Donatella (dir.), *Entre stabilité et itinérance: livres et culture des ordres mendiants, XIIIe-XVe siècle*, Brepols, Turnhout, p. 329-366.

BOBICHON Philippe, 2015, “Quotations, Translations, and Uses of Jewish Texts in Ramon Martí’s *Pugio Fidei*” in DEL BARCO Francisco Javier (ed.), *The Late Medieval Hebrew Book in the Western Mediterranean: Hebrew Manuscripts and Incunabula in Context*, Brill, Leiden/Boston, p. 266-293.

BOBICHON Philippe, 2017, « [Ramon Martí, *Pugio Fidei*] Le Manuscrit Latin 1405 de la Bibliothèque Sainte-Geneviève (Paris), Autographe et Œuvre d’un Converti » in HASSELHOFF Gorge K. & FIDORA Alexander (eds.), *Ramon Martí’s Pugio Fidei. Studies and Texts, Obrador Edendum, Santa Coloma de Queralt*, pp. 39-101.

BOBICHON Philippe & VAJDA Georges, 2008, *Bibliothèque nationale de France : Hébreu 669 à 703 : manuscrits de théologie*, tome 1, Brepols, Turnhout, 332 p.

DI SEGNI Diana, 2015, «Aristotelis sententia de mundi aeternitate exposita a Maiemonide’. Le citazioni dalla *Guida dei PerpleSSI* nel *Pugio fidei* di Raimondo Martí» in CAPONE Alessandro & BECCARISI Alessandra (a cura di), *Aliter: controversie religiose e definizioni di identità tra tardoantico e Medioevo*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, pp. 117-142.

DI SEGNI Diana, 2016, *Moses Maimonides and the Latin Middle Ages. Critical Edition of Dux neutrorum I, 1-59*, [s.n.] Inauguraldissertation zur Erlangung

des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln im
Fach Philosophie, Digitalpublikation KUPS.

FUMAGALLI Pier Francesco, 1986, "The Original and Old Manuscript of
Raimundus Martini's *Pugio Fidei*" in *Proceedings of the Ninth World Congress
of Jewish Studies*, n° 1, vol. B, pp. 93-98.

GILETTI Ann, 2011, "The Journey of an Idea: Maimonides, Albertus Magnus,
Thomas Aquinas and Ramon Martí (c. 1220-c. 1284/5) on the
Undemonstrability of the Eternity of the World" in MEIRINHOS José
Francisco & LÁZARO PULIDO Manuel (eds.), *Pensar a natureza: problemas e
respostas na Idade Média (séculos IX-XIV)*, Faculdade de letras da Universidade
do Porto, Porto, pp. 269-300.

GILETTI Ann, 2017, "Early Witness: Thomas Aquinas, Albert the Great
and Peter of Tarentaise in Ramon Martí's *Pugio Fidei* (c. 1278)" in
HASSELHOFF Görg K. & FIDORA Alexander (eds.), *Ramon Martí's Pugio
Fidei. Studies and Texts*, Obrador Edendum, Santa Coloma de Queralt,
pp. 121-156.

HASSELHOFF Görg K., 2001, "The Reception of Maimonides in the Latin
World: The Evidence of the Latin Translations in the 13th-15th Century" in
Materia judaica, n° 6, pp. 258-280.

HASSELHOFF Görg K., 2002, "Some Remarks on Raymond Martini's
(c. 1215/30-c. 1284/94) Use of Moses Maimonides" in *Trumah*, n° 12,
pp. 133-148.

HASSELHOFF Görg K., 2004, *Dicit Rabbi Moyses: Studien zum Bild von
Moses Maimonides im lateinischen Westen vom 13. bis zum 15. Jahrhundert*,
Königshausen & Neumann, Würzburg, 400 p.

HASSELHOFF Görg K., 2017, "The Projected Edition of Ramon Martí's
Pugio Fidei: A Survey and a Stemma" in HASSELHOFF Görg K. &
FIDORA Alexander (eds.), *Ramon Martí's Pugio Fidei. Studies and Texts*,
Obrador Edendum, Santa Coloma de Queralt, pp. 28-38.

IMBACH Ruedi, 1995, «Alcune precisazioni sulla presenza di Maimonide in
Tommaso» in LORENZ Dietrich & SERAFINI Stefano (a cura di), *Istituto san*

Tommaso: *Studi* 1995, Pontificia Università S. Tommaso d'Aquino, Roma, pp. 48-64.

RAYMUNDUS MARTINUS, 1651, *Pugio fidei adversus Mauros et Judaeos hebraice et latine cum observationibus Josephi de Voisin*, Matth. et Jean Henault, Parisiis, 784 p.

RAYMUNDUS MARTINUS, 1687, *Pugio fidei adversus Mauros et Judaeos hebraice et latine cum observationibus Josephi de Voisin et introductione J. B. Carpzovii, qui simul appendicis loco Hermanni Judaei opusculum de sua conversione ex manuscripto Bibliothecae Paulinae Academiae Lipsiensis recensuit*, Friderici Lanckisi, Lipsiae, 960 p.

RAIMUNDUS MARTINUS, 2014, *Texte zur Gotteslehre = Pugio fidei I-III, 1-6: Lateinisch, Hebräisch-Aramäisch, Deutsch*, hrsg. v. HASSELHOFF Görg K., Herder, Freiburg im Breisgau, 160 p.

RIGO Caterina, 2001, „Zur Rezeption des Moses Maimonides im Werk des Albertus Magnus“ in SENNER Walter & ANZULEWICZ Henryk (hrsg. v.), *Albertus Magnus: zum Gedenken nach 800 Jahren : neue Zugänge, Aspekte und Perspektiven*, Akademie Verlag, Berlin, pp. 29-66.

RUBIO Mercedes, 2006, *Aquinas and Maimonides on the possibility of the knowledge of God: An examination of the Quaestio de attributis*, Springer, Dordrecht, 323 p.

SIRAT Colette & DI DONATO Silvia (dir.), 2011, *Maïmonide et les brouillons autographes du Dalâlat al-hâ'irîn* (Guide des égarés), J. Vrin, Paris, 297 p.

SZPIECH Ryan W., 2011, «Citas árabes en caracteres hebreos en el *Pugio Fidei* del dominico Ramón Martí: entre la autenticidad y la autoridad» in *Al-Qantara*, vol. 32, pp. 71-107, DOI : 10.3989/alqantara.2011.v32.i1.250.

SZPIECH Ryan W., 2014, “The Aura of an Alphabet: Interpreting the Hebrew Gospels in Ramon Martí’s *Dagger of Faith* (1278)” in *Numen*, n° 4, vol. 61, pp. 334-363, DOI : 10.1163/15685276-12341328.

SZPIECH Ryan W., 2017, “Ramon Martí’s New Testament Citations in Hebrew: A Transcription and Further Observations” in HASSELHOFF Görg K. &

FIDORA Alexander (eds.), *Ramon Martí's Pugio Fidei. Studies and Texts*, Obrador Edendum, Santa Coloma de Queralt, pp. 151-173.

Résumé : Le *Pugio fidei* (« Poignard de la foi ») de Ramon Martí élaboré entre 1269 et 1284 au couvent Sainte-Catherine de Barcelone, est un volumineux manuel destiné aux Mendicants engagés dans la prédication auprès des juifs (et des musulmans). L'argumentation se fonde sur des passages empruntés à des sources très diverses, y compris arabes et juives, reproduits dans la langue originale (en caractères hébreux, pour l'arabe), traduits et commentés par l'auteur lui-même. Quatorze citations/mentions du *Guide des égarés* s'inscrivent dans cet ensemble. Elles présentent deux singularités intéressant particulièrement la réception du *Guide* : d'une part le fait que les passages cités correspondent, selon le cas, à l'original arabe, à la traduction d'Ibn Tibbon ou à celle d'Al-Ḥarizi ; d'autre part le fait que Ramon Martí ait jugé bon de les traduire tous, alors qu'une version latine complète du *Guide* circulait, semble-t-il, dès le milieu du XIIIe siècle (en particulier chez les Dominicains). L'article est suivi de plusieurs appendices, dont la citation complète et comparative, en trois colonnes, de chacun des passages : 1) selon l'éditeur du XVIIe siècle, qui utilise plusieurs manuscrits du *Pugio fidei*, parfois perdus aujourd'hui ; 2) selon l'édition Ibn Shmuel, pour la version d'Ibn Tibbon ; 3) selon le manuscrit de Paris (Paris, Bibliothèque Nationale de France, Hébr. 682) et l'édition de Schlossberg, pour la version d'Al-Ḥarizi. Pour chacun de ces passages l'apparat critique donne également les variantes du manuscrit autographe (Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève 1405), inconnu de l'éditeur, qui est aussi le témoin le plus complet de la tradition textuelle relative au *Pugio fidei*.

Mots-clefs : Ramon Martí, *Pugio fidei*, Ibn Tibbon, Al-Ḥarizi, controverse religieuse, prédication, judaïsme, christianisme, islam.

Abstract: Written between 1269 and 1284 in the Convent of Saint Catherine in Barcelona, Ramon Martí's Pugio fidei ("The Dagger of Faith") is a lengthy handbook intended for Mendicants engaged in preaching to the Jews (and the Muslims). The argumentation is founded on passages drawn from multiple sources, including Arabic and Jewish ones, reproduced in the original language (in Hebrew characters, when it comes to Arabic), translated and commented by the author himself. Among these passages, fourteen citations/mentions of Maimonides' Guide of the Perplexed. They display two particularities that may prove to be very significant for the study of the Guide's reception: on the one hand, the passages cited correspond to the

original Arabic, Ibn Tibbon's or Al-Harizi's translations, and, on the other hand, Ramon Martí chose to provide his own translation for all of them, even though it appears that a complete Latin translation had been circulating since the beginning of the 13th century (particularly in Dominican circles). The article is followed by several appendices, including the complete and comparative citation, on three columns, of each passage according to: 1) the 17th century editor, who uses several manuscript copies of the Pugio fidei, some of which are lost today; 2) Ibn Shmuel's edition for Ibn Tibbon's version; 3) the Paris manuscript (Paris, Bibliothèque Nationale de France, Hébr. 682) and Schlossberg's edition for Al-Harizi's version. For each of the passages, the critical apparatus also gives the alternative readings in the autograph manuscript (Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève 1405), unknown by the editor, which is the most complete witness of the Pugio fidei's textual tradition.

Keywords: Ramon Martí, Pugio fidei, Ibn Tibbon, Al-Harizi, religious controversy, predication, Judaism, Christianity, Islam.

תקציר: פגיון האמונה של רמון מרטי שחובר בין 1269 ל-1284 במנזר קתרינה הקדושה בברצלונה, הינו מדריך עב כרס המיועד לנוודים שעסקו בהטפה ליהודים (ולמוסלמים). המדריך מתבסס על קטעים הלקוחים ממקורות שונים, כולל עבריים וערביים, המופיעים בשפת המקור (באותיות עבריות עבור הערבית), מתורגמים ומפורשים על ידי המחבר. ביניהם, ארבעה עשר ציטוטים ואזכורים מתוך מורה נבוכים. שתי תופעות ראויות לציון בעניין זה: מצד אחד, הקטעים לקוחים או ישירות מן המקור הערבי, או מתרגומו של אבן תיבון או מזה של אלחריזי, ומצד שני, כולם מתורגמים על ידי מרטי עצמו למרות שהתרגום הלטיני של הספר כבר היה בנמצא החל ממוחצית המאה ה-13, במיוחד אצל הדומיניקאנים. למאמר נוספו מספר נספחים הכוללים השוואה מפורטת של כל אחד מן הקטעים בין המקורות הבאים: המהדורה שראתה אור במאה ה-17 ומסתמכת על מספר כתבי יד של פגיון האמונה, המהדורה של אבן שמואל (לגבי נוסח אבן תיבון) וכתב יד פאריז 682 כמו גם מהדורתו של שלוסברג (לגבי מהדורתו של אלחריזי). האפארט הביקורתי כולל גם את הנוסחים המופיעים בכתב יד פריז 1405 המעמיד עדות ברורה למסורת הטקסטואלית של החיבור.

מלות מפתח: רמון מרטי, אבן תיבון, אלחריזי, מחלוקות-דת, הטפה, יהדות, נצרות, איסלם